

**STORIES OOR DIE HERKOMS EN BETEKENIS
VAN AFRIKAANSE IDIOME, SEGSWYSES
EN WOORDE**

**Nagevors en saamgestel
(tussen 1975 en 1995)**

deur

Helena Liebenberg

Inleidende opmerkings

'n Storie oor die herkoms van wie of wat, die geskiedenis van mense, lande en plekke, en bowenal die verhaal van 'n woord of uitdrukking hetsy in my eie geliefde taal of in ander tale – dit is die dinge wat my sedert my kinderjare betower.

Die eerste vakkundige artikeltjie wat ek as jong dosent in die Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Suid-Afrika (Pretoria) geskryf het, het voorspelbaar gehandel oor die geskiedenis/herkoms van woorde en segswyses: *Matroostaal – die herkoms van seemanswoorde en -uitdrukkings in Afrikaans*. Talle artikels en kinderboeke oor idiomatiese uitdrukkings en algemene taalkunde-onderwerpe in Afrikaans het gevolg. Later was dit ook my voorreg om as mede-outeur betrokke te wees by die saamstel van die *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* en die *Supplement* daarvan (in 2003 en 2007 onderskeidelik) nadat ons formeel geleer is hoe om 'n etimologie te skryf.

Die volgende stories van Afrikaanse woorde en uitdrukkings het ek oor ongeveer twintig jaar nagevors en saamgestel uit 'n verskeidenheid bronne, en soos gewoonlik as die een wat seker die meeste daardeur verryk is, uit die proses getree. Hoewel die lys maar 'n klein deeltjie van die geheelstorieskat van Afrikaans bevat en die alfabet nog voltooi moet word, het ek besluit om die beskikbare inligting op Taaloord te deel as om dit nog tien jaar iewers ongesien en ongelees op my rekenaar te berg.

Elke bespreking word deur die trefwoord ingelei. In die meeste gevalle word die woordgeskiedenis beskryf, en die betekenis van die verbandhoudende uitdrukkings, idiome en segswyses word verstrekk. Soms verskyn slegs die uitdrukking(s) en die betekenis daarvan onder die trefwoord. Enkelwoorde met interessante stories is ook opgeneem in die lys.

Indien daar aangehaal word uit die lys, sal ek dit waardeur as erkenning aan Taaloord (<http://wwerkwoordtaaloord.co.za>) as bron verleen word.

Afr. = Afrikaans, Eng. = Engels, Fr. = Frans, Gr. = Grieks,
Lat. = Latyn, Mnl. = Middelnederlands, Ndl. = Nederlands

A

A

Van A tot Z: van die begin tot die einde, omdat a die eerste en z die laaste letterteken van die Griekse alfabet is.

AALMOES

Dié woord is afgelei van Ndl. **aalmoes**, Middelnederlands **aelmoesene**, ‘barmhartigheid, medelye’, van Latyn **eleemosyna**, Grieks **eleemosunè**. Die Afrikaanse woord beteken ‘medelye, ontferming, gevoel van barmhartigheid; (minagtend) vernederende gunsbewys’.

Aalmoese gee verarm nie: deur goed te doen, word ’n mens nie arm nie.

Van aalmoese lewe: ’n bestaan maak uit gawes; brandarm wees.

AAMBEELD

Ndl. **aambeeld**, Mdl. **aenbelt, aenbilt, haelbilt, aembelt, ambeld, aambeeld**. Die Middelnederlands **aenvilt** is gevorm van Latyn **incus**, ’n afleiding van **in** ‘bo-op, op’ + **cudo** ‘ek slaan, smee’.

Die swaar ysterblok wat in ’n smedery gebruik word, het ’n horing/punt aan die een ent – die smit gebruik hierdie blok om metale op te smee. Die aambeeld kan ’n massa van 0,1 kg (horlosiemakersaambeeldjie) tot 300 kg hê. Die aambeeld is die simbool van die aarde en van materie.

Altyd op dieselfde aambeeld slaan: oor en oor van dieselfde saak te praat.

AANGEBONDE

Sterk verlede deelwoord van die werkwoord **aanbind** (‘aanknoop, aanheg, vasmaak aan; vasbind aan iets’) Ndl. **aanbinden**, Middelnederlands **aenbinden**; kom in Afrikaans net in die vlg. uitdrukking voor:

Kort aangebode wees: gou jou humeur te verloor.

AANGESIG

Aangesig beteken in Afrikaans ‘gesig, blik, teenwoordigheid, houding, gedrag’. Vergelyk Ndl. **aangezicht**, Middelnederlands **aangesicht**, ’n kontaminasievorm van **aensichte** + **ghesichte** waar beide onder andere ‘gelaat, uiterlike en aanblik’ beteken.

Van aangesig tot aangesig met iemand praat: direk, persoonlik met hom te praat (Eksodus 33:11).

Iemand met twee aangesigte: dubbelsinnige, vals persoon.

AANHANGIG

As ons daarvan praat om ’n **saak aanhangig (te) maak**, verwys dit na ’n gewoonte eeue gelede waar die stukke wat gehandel het oor administratiewe sake in sakke bewaar is. Hierdie sakke is dan aan spykers in die muur opgehang en die stukke daarin was dan letterlik **hangende**. Sodra die sake afgehandel is, is die sakke met hul inhoud afgehaak.

AANKLAMP

Om **aan te klamp**, beteken om met klamp te bevestig of te verstewig. Dit kom van die Nederlandse skeepsterm **aanklampen** wat beteken om ’n vyandelike skip met hake vas te gryp en aan boord te gaan. Die uitdrukking **om aan te klamp by ’n meisie** beteken om haar die hof

te maak.

AANLÊ

Ndl. **aanleggen**, Mnd. **aenleggen** beteken onder andere 'om 'n skip aan wal vas te lê, vas te meer; om 'n begin te maak, te bou, te onderneem; op tou te sit; 'n regspraak aanhangig maak, instel, aanlê, ook van vuur; om geld vir 'n bepaalde doel aan te wend'. In Afrikaans beteken dit onder andere 'teen iets aanbring en vasmaak, stilhou, vertoef, aandoen, in 'n bepaalde rigting stuur, bevestig, korrelvat, bestem wees vir; beraam, ontwerp, aanbring, gereedmaak, oppak, aanpak'.

Prakties aangelê wees beteken om 'n geaardheid te hê wat jou in staat stel om dinge te doen, planne ten uitvoer te bring.

'n **Vuur aanlê**: om houtjies ens. reg te sit om aangesteek te word.

'n **Saak verkeerd aanlê**: 'n saak verkeerd begin, aanpak.

Hy lê lank aan, maar skiet raak: gesê van 'n langsame, maar goeie spreker.

As ons sê iemand **lê aan by 'n meisie** beteken dit dat hy haar die hof maak. Dit dui letterlik op die aanwallê van 'n skip om 'n lading in te neem.

AANSIEN

Ndl. **aanzien**, Middelnederlands **aensien**, 'let op, sien op, aankyk, aanskou'; **aensiender ogen**, 'voor die oë van die aanwesiges; let op iemand of iets, ag op slaan'; **niemand aanzien**, 'geen aansien des persoons gebruik'. In Afrikaans verwys die selfstandige naamwoord **aansien** na 'uiterlike, voorkoms, agting, invloed, hoë rang', terwyl die werkwoord beteken 'met aandag na iemand of iets kyk, beskou as, duld, verdra, ontferm oor, ag gee op, getuie wees van'.

Sonder aansien des persoons beteken sonder om onderskeid te maak, te let op stand of rykdom.

Dit gee die saak 'n ander aansien: dit verander die saak heeltemal.

Hoog in aansien wees: hooggeag wees.

Ten aansien (Middelnederlands **in den aanzien van**): betreffend.

AANSLAAN

Aanslaan beteken ook 'takseer, dus volgens 'n skaal bereken'.

Middelnederlands **aenslaan**, 'iemand slaan, hom afransel, die hand slaan aan iemand of iets, aanval'; **die hant aanslaan aen**: 'die hand aan iets slaan, beslag lê', ook sonder 'die hant' **aenslaan** '(inbeslagneming), toedeel, verdeel, bestem, 'n geldsom of boete'. Dit beteken ook 'om te heg aan iets, daaraan bly kleef', byvoorbeeld roes en dergelike. In Afrikaans verwys **aanslaan** na 'letterlik met die hand aanraak, tik, by speletjies sodat die aangeraakte 'aan' is'.

Iemand se bekwaamheid hoog aanslaan: iemand se bekwaamhede hoog ag.

Hoog aanslaan vir inkomstebelasting: groot bedrag inkomstebelasting vereis.

AANSPRAAK

Aanspraak is die geregtelike eis wat teen iets of iemand ingestel kan word. Dit beteken onder andere 'eis, reg tot iets'.

Aanspraak maak op iets: sy aanspraak laat geld.

AANSTOOT

Ndl. **aanstoot**, Middelnederlands **aenstoot**, 'iets waarteen iets stoot of stuit, byvoorbeeld 'n

rots in 'n rivier; drumpel, iets waarteen 'n mens met die voet stoot, of grenssteen; aanval, hewige aanranding'; ook 'aanvegting van die sonde, die duiwel'. In Afrikaans beteken die selfstandige naamwoord 'n stamp, stoot; aanval, aanranding, vyandige optrede met woord en/of daad; (fig.) belediging'.

Aanstoot gee: iemand kwets in sy sedelike of godsdienstige opvattinge, ergenis veroorsaak, beledig. In Bybelse konteks beteken dit 'struikelblok, iets waarteen 'n mens jou stamp'.

Aanstoot neem aan: 'ontrou word aan, tot struikeling gebring word' (Matthëus 26:31).

Steen des aanstoets: 'n struikelblok: 'n Steen des aanstoets wat mense sal laat struikel, 'n rots wat hulle sal laat val.' (1 Petrus 2:7, Jes. 8:14).

AARD

Ndl. **aard**, Middelnederlands **aert**, 'afkoms, geslag; geslag, soort geaardheid, natuur, karakter'; **aert es een vast cleet**, 'gewoonte (geaardheid) is tweede natuur'. Afrikaans: 'geaardheid, natuur, soort, manier'.

Uit die aard van die saak: soos die saak dit vereis.

Aardjie na sy vaartjie: aard baie na die pa (vader).

AARDE

Mites oor die skepping van die mens is universeel, hoewel die legendes kan varieer. Een mite lui dat Moeder Aarde en Vader Hemel die eerste mense geskep het. Ander volke glo weer dat die mens en alle lewende wesens kinders van Vader Son en Moeder Aarde is. Die argetipe van die Groot Moeder kom ooreen met sekere godinne, byvoorbeeld Istar (Babilonië), Isis (Egipte), Astarte (Fenisië), Kali-Durga (Indië) en Ge en Demeter (Griekeland). In die Skandinawiese mitologie staan die goldin Nerthus bekend as Moeder Aarde. Die Romeinse historikus Tacitus het in besonderhede geskryf oor haar reise oor sekere gebiede in Denemarke. Haar wa is deur osse getrek, maar net haar priesters is toegelaat om binne-in die wa te sien. Ná so 'n reis word die wa en sy inhoud in 'n heilige meer gereinig. Ten einde die heiligheid van die godin te verseker, word die slawe wat die rite uitgevoer het, gedood. Die wa is met groot blydschap verwelkom en met die verskyning daarvan het alle gevegte dwarsoor die land opgehou.

Moeder Aarde is ook die simbool van die vrugbare aarde en **skoot** verwys ook na baarmoeder. Die uitdrukking **in die skoot van die aarde** wat beteken rusplek vir iemand se stoflike oorskot kan hiermee in verband gebring word.

Ander uitdrukkings wat na die **aarde** verwys, sluit die volgende in:

In goeie aarde val (die gewenste uitwerking hê): dit is ontleen aan die bekende gelykenis van die saaiër waar die een gedeelte van die saad in goeie aarde, dit is goeie grond, val waar dit behoorlik kan ontkiem en groei (Markus 4:20).

Hard met Moeder Aarde kennis maak beteken om hard op die grond neer te slaan.

AAS

Ndl. **aas**, Middelnederlands **aes**, 'spys, voedsel, veral van diere; prooi, buit, aas; lokaas'; **een quaet aes**, 'n veragtelike lokaas, vuil gewin'.

Waar die aas is, versamel die aasvoëls (Lukas 17:37): die mense gaan altyd na die een of ander plek waar hulle voordeel kan kry.

As die aas roer, stink dit: bemoei jou nie met vuil sake nie.

Die aas beethê: tot iets verlei word.

ABRAHAM

Hierdie eienaam kom van die Grieks **Abraam**, Hebreeus **Abrâhâm** van Babilonies: ‘hy het die vader lief’, of van die Aramees: ‘vader van die hoogte’. Aanvanklik was dit **Abram**, ‘vader van die hoogte’, later **Abraham**, ‘vader van 'n groot menigte, van vele volke’ (Gen. 17:4-5). Hy was die aarts- en stamvader van die Jode wat op God se bevel uit Ur van die Chaldieërs getrek het na die beloofte land Kanaän. Sy vrou Saraï, later Sara (Gen. 17:15), skenk op gevorderde leeftyd aan hom 'n seun, Isak, deur wie hy volgens God se belofte baie nasate sou hê. In die Christelike traDit isie is Abraham die vader van die gelowiges (Gal. 3:7,9). Arabiere (Ismaeliete) beskou hulself as afstammeling deur Ismael, die seun wat uit sy byvrou Hagar gebore is.

Die uitdrukking **Abrahams kroos (saad)** verwys na die Jode.

In Abraham se skoot grootword beteken om van kindsbeen sonder sorg te wees, in weelde op te groei.

In Abraham se skoot (te) sit: in baie gunstige, aangename omstandighede te verkeer (Lukas 16: 22-23).

ABRAKADABRA

Dit verwys na ‘wartaal, onsin, onverstaanbare taal’. Hierdie woord is afgelei van die Hebreeuse frase **abreq ad habra**, wat vry vertaal word as ‘gooi, slinger jou weerligstraal selfs tot die dood toe’. Dit verwys vandag na ‘onverstaanbare taal, gewigtig klinkende onsin, wartaal’. Dié towerformule hou waarskynlik verband met die woord **abraxas**. Laasgenoemde is 'n misties-filosofiese woord van Egiptiese oorsprong (Hebreeus **abrach**) wat beteken ‘die heilige woord, die geseënde naam’. Dit is gebruik deur die gnostiese wysgeer Basilides (130 v.C.). Volgens ander navorsing kon dit ontstaan het uit die samevoeging van Griekse letters wat gedien het om getalle aan te dui en waarvan die totaal 365, die jaarloop van die son is. Hierdie eenaardige letterfiguur is volgens die arts Quintus Serenus Sammonicus 'n magiese woord wat in vroeëre tye as 'n towerformule vir die genesing van siekes (veral van koorssiektes) beskou is; die formule is op perkament geskryf en om die nek van die sieke gedra. Dit is waarskynlik 'n verdraaiing van die Arabiese woorde **râbrâkhâ dâbir** wat beteken ‘dit is genees!’

ACHILLES

Van Arabies **schilik**, ‘treurend, roubedrywend’ van **achi**, ‘rou, droefheid, bitterheid’. **Achilles** was een van die helde van Homerus se *Ilias*, die seun van Peleus, vors van Phtia in Thessalië, en die seenimf Thetis. Hy het tydens die Trojaanse oorlog baie heldedade verrig, maar ook hierin sy lewe verloor. Nadat hy die Trojaanse held Hektor gedood het en ná die aanval deur die Amasones waar die Grieke oorwin het, nader die dood van Achilles – die dood wat lank tevore deur sy moeder voorspel is. Hy kon nie maklik gewond word nie, want op sy hele liggaam was daar net een kwesbare plek, naamlik sy hakskeen. Na sy geboorte het sy moeder hom in die Styx-rivier gedoop en hom op dié manier onsterflik probeer maak, maar sy het hom aan die hak vasgehou sodat die water nie daarvoor gespoel het nie: sodoende het dit 'n kwesbare plek gebly. Alleen die gode het hierdie geheim van Achilles geken. Toe hy weer tydens die Oorlog die Trojane voor hom uitgedryf het gedurende 'n bloedige geveg, het die god Apollo voor hom getree en hom gewaarsku om terug te val, anders sal hy sy eie ondergang bewerk. Toe Achilles weier om gehoor te gee, word Apollo baie kwaad en hul homself in 'n wolk; hiervandaan skiet hy 'n pyl op Achilles af en wond hom in 'n hakskeen. Die Griekse held voel hoedat 'n dodelike swakheid oor hom kom en val neer – hy besef dat sy einde daar is. In 'n laaste poging dood hy nog talle Trojane. Toe hy dit nie meer kon volhou nie, dien Paris hom die genadeslag toe.

Achilleshiel: iemand se kwesbare plek of swak punt.

ADAMIET

Dit is 'n groen-swart variëteit van mika en is genoem na **Roger Adams**, 'n Amerikaanse chemikus wat die metodes van identifikasie, voorbereiding en sintese nagevors het.

ADDER

'n **Adder aan die bors koester** beteken om goed te doen aan iemand wat dit met ondankbaarheid vergeld. Dit is afgelei uit 'n verhaal deur Esopus: Op 'n koue wintersdag kom 'n boer op 'n slang af wat al byna verkleum het. Hy kry die slang so jammer dat hy die ongedierte voor by sy hemp insteek. Nadat die slang weer warm geword het, kry sy ou, listige natuur die oorhand en hy pik sy weldoener. In sy sterwensoomblikke sê die boer: 'Dit is my verdiende loon omdat ek die skurk jammer gekry het.'

ADONIS

Adonis was oorspronklik 'n Feniciëse god wat vereer is by Biblos. Hy het via Ciprus in die Griekse mitologie gekom as 'n buitengewone mooi jongeling en die beminde van die godin Aphrodite. Sy vroeë dood deur 'n wildevark het roufeeste, bekend as die **Adonia**, onder die vroue laat ontstaan. Hierdie feeste is jaarliks in die somer gevier deur die Grieke en Feniciërs. Waarskynlik simboliseer sy mite die kortstondigheid van die lente.

'n Pronkerige jongman word dikwels as '**n ware Adonis**' beskryf.

'n **Adoniese vers** is 'n vers wat bestaan uit 'n daktilus en 'n spondeus of uit 'n daktilus en 'n trogeus, só genoem weens die waarskynlike gebruik van die maat in die klaagliedere op die dood van Adonis.

AFDRAAND(E)

Ndl. **afdragen**, Middelnederlands **afdragende**, **afdragent** (deelwoord) beteken onder andere 'hellend'. Afrikaans: 'aflopende skuinste, helling'.

Op die afdraand wees: agteruitgaan, op die verkeerde pad wees, jou ondergang tegemoet gaan.

Jy is op die afdraande pad en jou rem is los: jy gaan vinnig agteruit weens ouderdom.

AFGEDAKSTE

Verband met Ndl. **afdanken**, Middelnederlands **afdanken**, 'iets (skuld) afdoen', dit wil sê 'betaal, vereffen'. Afrikaans: 'geweldig, kwaai, gedugte'; gebruik om 'n hoë graad van erge uit te druk, 'vervlakste'.

'n **Afgedankste pak slae:** loesing gee/kry.

AFGOD

Ndl. **afgod**, Middelnederlands **afgod**, **afgot**: **af**, 'on-, wan-, mis-, verkeerde' + **god**: 'ongod, verkeerde god'. Afrikaans 'vals god, afgodsbeeld, iets of iemand wat hartstogelik vereer en bemin word'.

'n **Afgod van klei:** iets waarop nie staatgemaak kan word nie en wat tot teleurstelling lei.

'n **Afgod van iets maak:** te veel waarde aan iets heg.

'n **Afgod van jou buik maak:** te veel eet (Filip. 3:19).

Weet jy hoe jou afgod lyk? Dit is beste in die spieël te kyk – dié rymptie word tereg wysend gerig aan die persone wat slegs vir hulself en hul eie vertoon lewe.

AFGROND

Ndl. **afgrond**, Middelnederlands **afgronde**, **af** + **grond**: afgrond; die Oer-Germaanse woord was **af-grund-ia**, ‘plek waar die grond na benede loop’. Afrikaans ‘grondelose diepte, skielike steil, diep val in die onderoppervlak; onpeilbare diepte van ellende; onderwêreld, hel’.

Iemand in die afgrond stort: hom in ellende dompel, ruïneer.

AFGUNS

Ndl. **afgunst**, Middelnederlands **afjonste**, **af** + **jonst**: ‘on + vriendskap, vyandskap’. Die Middelnederlands werkwoord **afjonnen** beteken ‘misgun’ en **afgonnen**, ‘nie gun nie’.

Afrikaans: ‘jaloesie, ligte nyd, leedgevoel oor iemand anders se geluk’.

Groen en/of geel word van afguns: 'n baie sterk gevoel van jaloesie ondervind.

AFSIENBAAR

Ndl. **afzienbaar**, Middelnederlands **afsien** (werkwoord), ‘uit die verte sien, bespeur’.

Afrikaans: ‘wat tot die einde gesien kan word’.

Binne die afsienbare toekoms/binne afsienbare tyd: binnekort.

AFSKEEP

Ndl. **afschepen**, Middelnederlands **afschepen**, ‘inskeep en versend van goedere, uitvaar van skepe’. Afrikaans: ‘per skip versend’; figuurlik gesproke om iemand onverrigter sake weg te stuur; letterlik ‘na die skip bring of per skip wegstuur’.

Die gesegde **om iemand/iets af te skeep** (om iemand onverrigter sake weg te stuur) is ontleen aan 'n handelaar wat sy koopware waarvan hy ontslae geraak het, afskeep. Die uitdrukking verwys verder na iemand wat 'n lastige besoeker geleide doen na die skuit waarmee laasgenoemde gaan vertrek.

AFTAKEL

Die Nederlandse werkwoord **takelen** beteken ‘'n skip toerus, ophys’. In Afrikaans beteken **takel** ‘aanval, afransel’. In aansluiting hierby word ook nog **betakel** gevind wat beteken ‘besmeer, bemors’ asook letterlik die optuig van 'n skip deur dit van takels te voorsien. Ndl. **aftakelen**, Middelnederlands **takel** (selfstandige naamwoord), skeepswant, kabeltoerusting van 'n skip; Vergelyk Middelnederlands **taken** (werkwoord) ‘pak, gryp, kry’. Eintlik word hier verwys na 'n skip waarvan die takelwerk afgeneem is. Die teenoorgestelde van **aftakel** is **toetakel**, dit wil sê om 'n skip van touwerk te voorsien sodat die vaartuig die see kan invaar. Tans word dit ironies gebruik om te verwys na iemand wat afgeransel word.

Vergelyk ook die uitdrukking **iemand sien daar gehawend uit**, waar Nederlands **havenen** beteken: ‘in orde bring, van die nodige voorsien’.

In Afrikaans beteken **gehawend** ‘toegetakel, verniel, gerinneweer, verwoes’.

Takel as sodanig verwys na seilskiptoerusting, dit wil sê die katrol- en toustel.

'n Ou gebou aftakel: afbreek

Die grysaard begin nou aftakel: die grysaard begin nou swak word.

AFTOG

Die woord **aftog** kom van Nederlands **aftocht** wat saamgestel is uit **af** + Middelnederlands **tocht**, waar laasgenoemde onder meer beteken het ‘trek van die leërmag, dus die wegtrek van die leërmag’. Die sein word dus gegee om terug te trek of te vlug deur op 'n trompet te **blaas** of op 'n trom te slaan.

Die aftog blaas: vlug; die sein gee om te vertrek of terug te trek.

AGIE

Die Afrikaans **agie** kom van die Nederlandse **Aagje** van **Agatha** van Griekse **agathe**, **agathos**, wat beteken 'goed'. Die naam Aagje beteken dus oorspronklik 'die goeie, die sagmoedige'. Hierdie naam is sedert 1654 reeds in Nederland bekend as opskrif van 'n klugboek van Jan Soet met die titel *De gaven van de milde St. Marten: kluchtig avontuurtje van't nieuwsgierige Aegje van Enckhuysen*. Volgens die verhaal gaan 'n baie nuuskierige vrou met die naam **Aegje** na die Belgiese stad Antwerpen waar sy in die moeilikheid beland. Hoewel ons vandag nie meer hierdie verhaal ken nie, leef haar naam voort in **nuuskierige agie**: 'n baie nuuskierige persoon wat oral neus insteek.

Orige agie: 'n snipperige, voorbarige kind.

'n Baie nuuskierige persoon kan afgejak word deur vir hom te sê: **Nuuskierige agies hoort in die wolwehok** of **nuuskierige agies kry baard**.

AGITOFEL

Van Hebreeus **achi**, 'broer van' + **tofel**, 'laf, walglik, ongerymd': 'broer van die verfoeilike'. Hy was die listige raadgewer wie se raad aan Absalom rampspoedige gevolge vir die slagoffer (Dawid) sou meegebring het as dit nie verydel sou word nie (2 Samuel 16, 17). Argitofel het oorgeloop na Dawid se seun Absalom en hom op slinkse wyse slegte raad gegee waardeur Dawid onttroon en Absalom kon koning word. Dit verwys ook na 'n persoon wat slegte of verkeerde raad gee.

Argitofel se raad is dan ook óf slegte of verkeerde raad óf goeie raad wat nie opgevolg word nie.

AGTERBAKS

Ndl. **achterbaks**, Middelnederlands **achterbacs**, 'agter die rug van': **achter**, 'agter' + **bac**, 'rug' (sien *bakboord*). Afrikaans: 'nie openhartig, openlik nie, onopreg, skelm, in die geheim, letterlik agter iemand se rug, onderduims'.

AGTERGROND

Ndl. **achtergrond**. In Afrikaans is dit letterlik die gedeelte wat die verste geleë is van die toeskouer; die herkoms, opvoeding en voorafgaande faktore en omstandighede waardeur 'n gebeurtenis verklaar word.

Op die agtergrond bly: in 'n posisie bly waar 'n mens nie die meeste aandag trek nie.

Op die agtergrond dring/skuiwe: verdring en daarna 'n minder belangrike posisie laat inneem.

Jou op die agtergrond hou: agtertoe staan, eenkant hou.

Jou op die agtergrond plaas: jy kry nie meer die hoofaandag nie.

Op die agtergrond raak: die aandag kwyt raak.

Iets op die agtergrond skuif/stel: min aandag daaraan wy, want dit is van minder belang.

Op die agtergrond tree: 'n minder belangrike posisie inneem.

AGTEROS

Ndl. **achteros** waar dit in 'Z.A./Afrikaans beteken 'die os wat agter in die span trek'.

Agteros kom ook in die kraal: figuurlik beteken dit iemand wat stadig is en wat agter by ander en met sy werk is: die stadige werker kry darem ook klaar, en al is 'n mens laaste, bereik

jy tog jou doel.

AGTERPOOT

Ndl. **achterpoot**. Afrikaans enigeen van die agterste pote van 'n dier, insek: agtervoet, poot aan die agterkant van 'n stoel, ens.

Gou op jou agterpote staan, wees: opvlieënd van geaardheid wees, gou kwaad word.

AGTERWEEË

Ndl. **achterwege**, Middelnederlands **achter weghe**. Afrikaans: 'op, langs die weg'.

Agterweë bly: nie gebeur nie, weglaat.

Agterweë laat: nie doen nie, nalaat.

Agterweë hou: nie meedeel nie, terughou.

AHASVEROS/AHASVERUS. Hy was die koning van die Mede en die Perse wat tydens die Israelitiese ballingskap met die Jodin Ester getroud is (Vergelyk die Bybelboek *Ester*). Haar oom, Mordegai, het te hore gekom van 'n komplot gesmee deur die koning se raadgewer, Hamman, waardeur al die Jode uitgewis sou word en het Ester gevra om by Ahasveros vir hulle in te tree. Hamman is later opgehang aan die galg wat hy vir Mordegai voorberei het en die Jode is toestemming gegee om hulself te verdedig teen enigeen wat hulle sou aanval. Die Joodse vreugdefees Purim herdenk nog jaarliks die volk se verlossing uit die hande van hul vyande (Ester 9:26-32).

AKADEMIE

Hierdie woord, wat 'genootskap ter beoefening en bevordering van wetenskap, lettere en kuns; opleidingsinrigting verwant aan 'n universiteit, die gebou', beteken, is afgelei van Latyn **Academia** van Grieks **Akademia**, die Platoskool vir wysbegeerte van **Akademeia**, naam van die plek in Athene waar Plato studeer het van **Akademos**, legendariese Griekse held.

AKKER

1. Ndl. **akker** ('n weide waarop die vee gedryf word), Middelnederlands **acker**, wat die naam van 'n landmaat was, hou verband met **agere**, waarvan die betekenis waarskynlik ontwikkel het van land waarop vee gedryf word tot land waarop geploeg word. In die Afrikaans ken ons dit as 'n stuk ploegland, soms met 'n standaardgrootte van ongeveer 'n halwe morg; blombedding, veld, aarde, wêreld'.

Om iemand van die akker af (te) maak beteken om hom dood te maak.

Die akker van die dode, Godsakker, die akker van die Here verwys na die begraafplaas.

Elke man op sy eie akker beteken elkeen moet sy eie sake behartig, elkeen op sy pos.

'n Onontgonne akker is 'n gebied wat nog nie ondersoek is nie.

Nie omgee oor watter akkers die water loop nie is om nie om te gee wat 'n mens sê of doen nie.

Die vraag **Waar op die wye akker?** word gevra as ons wil weet waar in die wye wêreld iets of iemand is.

2. Ndl. **aker**, Middelnederlands **acker**, akker, Goties **akran** 'vrug' uit Germaans **akrana-**, hou verband met Oud-Bulgaars **agoda**, **jagoda** 'vrug'. Afrikaans: onder andere die vruggie van die akkerboom, eikel; die akkerboom self.

Sy akkers brand: hy kry swaar.

Jou akker sal kraak, bars: jy sal dit nog moeilik hê, pak kry.

Jou akkers roer: jou haas.

Die akkers werk met hom: hy is besope.

AKKOORD

Ndl. **akkoord**, Middelnederlands **acoort**, **accort**, ‘eensgesindheid, eenstemmigheid, instemming, ooreenstemmende gevoel, meng; vereniging van persone met dieselfde gevoelens, geselskap, akkoord, harmoniseer, ooreenkom’; **taccorde**: ‘tot 'n ooreenkoms kom, geraak; aard, natuur’; **na sijn akkoord**: ‘na sy hart, na behore’ van Latyn **accordare** van **ad** + **cor**, **cordis**, ‘hart’.

Met iemand akkoord gaan beteken ‘om eensgesindheid of eenstemmigheid te bereik; 'n vermenging van persone met dieselfde gevoelens’. In Afrikaans dui dit op ‘n skikking, ooreenkoms’; in die musiek is dit die sameklank van drie of meer tone in 'n oktaaf.

Akkoord! Top!: Ek stem in om mee te doen, ek gaan daarmee saam. (Sien *Top*.)

ALARM

Alarm maak beteken om 'n waarskuwende geluid te maak. Die woord **alarm** kom oorspronklik van die Frans **alarme** of Italiaans **allarme** en is eintlik 'n bevel: **All'arme** ‘tot die wapens’! Dit is 'n waarskuwing van dreigende gevaar.

In die militêre wêreld het **alarm blaas** verwys na die trompet blaas.

Alarm slaan: na die trom slaan.

Alarm lui: na die klok lui om die soldate te wapen te roep.

'n Blinde/vals alarm: 'n bedrieglike alarm wanneer daar geen gevaar is nie.

'n Stille alarm: 'n waarskuwing wat sonder geraas en onhoorbaar vir die vyand gegee word.

ALBASTE(R)

Die vorm in Ndl. is **albast**, in Mdl. **al(a)baste(re)n**, wat verband hou met Latyn **alabaster** van Grieks **alabastros**, **alabastos** van Egipties **al-a-Baste**, ‘fles/kruik van (die godin) Baste’. Dit is 'n digte, kristallynkorrelrige gipssoort, afkomstig onder andere uit Italië en dele van Duitsland en Engeland, soms wit en deurskynend, maar ook grys, gelerig, rooiwit of blougrys en meermale gevlek. Dit word ook **gipsalbast** genoem, ter onderskeiding van **kalkalbast**, **Egiptiese albast**, **Oosterse albast** of **Gibraltarsteen** ‘oniksmarmer’.

Baste, 'n vrouefiguur met die kop van 'n kat, was 'n baie ou Egiptiese godheid wat sedert 3200 v.C. aanbid is. Haar kultus was gesetel in die Nyldelta by die stad **Bubastis**; die Farao's wat vanuit dié stad regeer het, het haar tot belangrike godin verhef. 'n Nuwe tempel ter ere van Baste is by Thebe gebou. Die rede waarom haar kultus in die Delta ontstaan het, kan wees dat die inwoners van dié gebied waar allerhande soorte slange voorgekom het, die wildekat ('n slangdoder) in hul huise verwelkom het. Die kat het maklik mak geraak en 'n huisdier geword. Herodotus het in sy geskifte melding gemaak van 'n begraafplaas van gemimmufiseerde katte te Bubastis.

ALEKSANDRYN

Dit is 'n versreël van twaalf lettergrepe, of dertien wanneer dit op 'n swakbetoonde lettergreep eindig. In die reël verdeel dit in ses jambiese voete met 'n sesuur na die derde voet. Die naam is vermoedelik afkomstig van 'n Oud-Franse, Middeleeuse *Alexanderroman* (1180), of vernoem na **Alexandre de Bernae**, die vernaamste digter daarvan. Veral Spenser en die Franse digters Ronsard, Racine en Corneille wend dit aan.

AMARYLLIS

Dit is 'n geslag Suid-Afrikaanse bolplante wat dikwels as tuinblomme gekweek word; dit staan ook bekend as die **beladonna-/maartlelie**. Van Latyn van Grieks **Amarullis**.

Dit is die algemene naam van 'n beminde uit 'n landelike omgewing, na aanleiding van die naam van 'n plattelandse meisie of herderin in die idilles van Theocritus, die *Eclogae* van Virgilius en ander pastorale gedigte.

AMEN

Die Hebreeuse woord beteken ‘voorwaar, seker’ en word onder die Jode en later die Christene gebruik om 'n bevestiging, 'n vaste geloof in iets, die welgemeende belofte aan te dui. Dit kom meermale voor aan die einde van lofprysings (sien die Psalms), aan die einde van 'n gebed (byvoorbeeld die Onse Vader: Matthëús 6:13) of aan die einde van 'n Bybelboek. Dit verkry dus die betekenis van ‘einde’.

As iemand **ja en amen** op iets sê, vind hy dit goed so (2 Korinthiërs 1:20), dit wil sê hy is 'n jebroer, 'n **amensegger**, 'n vyand van alle teenspraak.

'n Mens kan ook sê ‘**ek sê amen daarop**’, dit wil sê ek stem saam (sien byvoorbeeld Deuteronomium 27:12-26).

Van ewigheid tot amen beteken ‘altoos dieselfde’ en dit is ontleen aan die gedurige herhaling van die slotwoorde van die Onse Vader.

AMMONIAK

Die naam is afgelei van Latyn (**sal**) **ammoniacus**, ‘(sout) van Ammon’ van Grieks **ammoniakos**, ‘van Ammon’ – die Griekse naam vir die Griekse god **Amun**, die god van lewe en voortplanting wat voorgestel word as 'n man met 'n ramskop. Ammoniak is oorspronklik verkry uit 'n gebied naby die tempel van Ammon in Libië.

Dit is 'n alkaliese middel wat maklik met sure verbind om ammoniumsoute te vorm, maar ook met metale ter vorming van amines en nitrides, is baie oplosbaar in water waarmee dit ammonia of ammoniakoplossing vorm, is saampersbaar tot 'n kleurlose vloeistof met kookpunt 33,2 °C wat by verdamping soveel hitte opneem dat dit heelwat in verkoelingsapparate gebruik word, vorm belangrike derivate en word vry of in verbinding aangewend in die geneeskunde, in die kunste, maar veral as bemestingstof.

AMOK

Die woord **amok** is reeds in 1622 en 1624 in Nederlands gedokumenteerd en kom ook voor in Engels (**amuck**), Portugees (**amouco**), Spaans (**amuco**) en Hoogduits (**amock**).

Amok maak, beteken om 'n opskudding of steurnis te veroorsaak. Dit is 'n plotselinge toestand van groot opwinding veral by Oosterse volke: dit kan oorgaan tot tydelike verstandsverbystering met 'n neiging tot geweld en moord sonder inagneming van persoonlike veiligheid.

AMPÈRE

Dit is genoem na **André Marie Ampère** (1775-1836), 'n Franse fisikus, wis- en natuurkundige, wat navorsing gedoen het in verband met elektrodinamika en wat die magnetiese uitwerking van elektriese strome ondersoek het.

Die **ampère** (afkorting **A**, **amp**) is 'n praktiese eenheid van stroomsterkte en word gedefinieer as ‘dié konstante stroom wat, as dit vloei in elk van twee oneindige lang, parallelle geleiers een meter uitmekaar in 'n vakuum, veroorsaak dat elke geleier 'n krag van 2×10^{-7} newton per

meter ondervind’.

AMPIE

Ampie is die verkleinwoord van **Abraham**, van Hebreeus **Abraham**, óf van Babilonies wat beteken ‘hy het die vader lief’ óf Aramees wat beteken ‘vader van die hoogte’. Ons het die baie eenvoudige bywoner **Ampie** leer ken uit die pen van Jochem van Bruggen (1881-1957) wat drie boeke skryf met hom as hoofkarakter, naamlik *Ampie die natuurkind* (1924), *Ampie die meisiekind* (1928) en *Ampie die kind* (1943).

'n **Ampie** verwys oor die algemeen na 'n agterlike armblanke uit die onderste laag van die samelewing.

ANGORA

Weefstof uit **angorahaar**; namaaksel van angorastof; soort bok (konyn, kat) met lang, geelwit, gekartelde, syerige hare, oorspronklik afkomstig uit **Angora** in Turkye; sybok, angorabok/kat; persoon met wit hare. Angora was die ou naam vir **Ankara**, die huidige hoofstad van Turkye.

ANGSTÖM

Dit is genoem na die Sweedse fisikus **Anders Jons Angström** (1814-1874), 'n pionier op die gebied van die spektroskopie. Sy seun, **Knut Johan** (1857-1910) het navorsing gedoen in verband met sonstraling.

Die **angström** is 'n lengte-eenheid wat gebruik word vir die golflengte van lig en X-strale, gelyk aan die 10 mil. gedeelte van 'n mm/'n tiende deel van mmu (millimikron).

ANNA

Antjie is die verklieningvorm van die vrouenaam **Anna** van Grieks **Anna** van Hebreeus **Chaanah**, wat ‘grasie’ beteken. **Hanna** is afkomstig van dieselfde Hebreeuse naam.

In die eerste plek is **Antjie Somers** die naam van 'n geheimsinnige persoonlikheid wat gebruik word om stout kinders die skrik op die lyf te jaag. Hierdie paaiboelie word gewoonlik voorgestel as 'n man of vrou in die klere van die ander geslag uitgedos. Antjie Somers kan verder gebruik word om te verwys na 'n persoon wat verwaarloos en soos 'n spektakel daar uitsien.

Wanneer ons sê dat iemand, veral 'n vrou, 'n **Antjie Taterat** is, bedoel ons dat die persoon graag skinder. Dit is 'n interessante kombinasie van 'n vrou se naam, naamlik **Antjie**, en 'n gedeelte van die klanknabootsende voël naam **jantaterat/jantatarat**. Hierdeur word die persoon se baie gepraat en geskinder in verband gebring met die gekwetter van hierdie voëlsoort.

APPEL

In die mitologie van heelwat groepe verteenwoordig die appel die een of ander hemelliggaam. 'n Moontlike oorsprong hiervoor is die Indo-Europese bygeloof dat (die) Son en (die) Maan oorsprong aan die mens gegee het, nadat Luna (die Maan) 'n appel aan haar woedende man, die Son, gegee het. In die folklore van sommige Europese volke is die appel opgedra aan die maangod en simboliseer onsterflikheid.

Die bygeloof dat die appel genesende krag sou besit, geld nog in die 16de en 17de eeu in Engeland en vandag hoor 'n mens nog die uitdrukking **an apple a day keeps the doctor away**. Volgens die mitologie het die Skandinawiese gode die ewige jeug behou deur te eet van die goue appels van die godin Idhun, godin van die jeug en die lente.

In 'n Walliese legende het die helde die aardse dood gesoek om sodoende in **Avalon**, 'n paradys vol appelbome, voort te leef. Die pleknaam Avalon kom heel moontlik van die Walliese woord vir appel, naamlik **afal**. Aangesien die appel byna sirkelvormig is, simboliseer dit totaliteit. Die vrug is ook die simbool van vrugbaarheid en aardse begeertes. In die Keltiese en Griekse mitologie was daar drie goue appels (waarmee die ewige jeug bekom kon word) aan die lewensboom in die godetuin van die Hesperides, die dogters van die Nag.

Die uitdrukking **die goue appel wegdra (wen)**: 'as die mooiste erken word', en die uitdrukking **die twisappel werp**: 'aanleiding gee tot twis', hou verband met voorgaande. Die uitdrukking **die twisappel werp** se herkoms word duidelik uit die volgende verhaal uit die Griekse mitologie: Daar word 'n groot bruilofsfees gehou toe Perseus, koning van Thessalië, met die seegodin Thetis getroud is. Talle gode is genooi, maar nie Eris, godin van twis en tweedrag nie. Tydens die fees verskyn sy tussen die gaste, en met 'n boosaardige glimlag gooi sy 'n pragtige goue appel onder die aanwesiges in. Op hierdie appel staan die woorde: *Vir die mooiste*. Onmiddellik begin die godinne hewig twis, want elkeen wil die pragtige appel hê (vandaar **twisappel**). Slegs *Hera*, *Athena* en *Aphrodiet* bly naderhand oor. Hulle gaan na Zeus en hy moet besluit wie is die mooiste, maar hy stuur hulle na die sterfling Paris, seun van koning Priamos van Troje, sodat hy moet besluit. Die godinne is egter nie van plan om net op hul voorkoms staat te maak nie, en elkeen probeer Paris iets aanbied om sy guns te wen. Toe *Aphrodiet* hom egter die mooiste vrou op aarde belooft indien sý die appel sou kry, plaas Paris dit in haar Handeling Hierdie episode gee aanleiding tot die Trojaanse oorlog. Paris neem Helena, beeldskone vrou van Menelaos van Sparta, saam met hom terug na Troje. Hierop beleër die Grieke die stad Troje vir meer as nege jaar en wen uiteindelik die oorlog teen die Trojane.

Iets vir 'n appel en 'n ei koop/verkoop 'iets teen 'n geringe prys, spotgoedkoop verkoop' is oënskynlik aan die ruilhandelstelsel van die outyd ontleen. Argumentsshalwe word die maksimum bedrag geneem op R100 om dit met ons geldstelsel in verband te bring:

Een vet os	R100,00
Tien skape vir een os; dus een skaap	R 10,00
Tien ganse vir een skaap; dus een gans	R 1,00
Tien duiwe vir een gans; dus een duif	R 0,10
Tien eiers vir een duif; dus een eier	R 0,01
Tien appels vir een eier; dus een appel	R 0,001

Hieruit blyk dit dat die geldwaarde van een eier (ei) maar een sent en dié van 'n appel een-tiende van 'n sent is.

APPÈL

In appèl gaan teen 'n uitspraak: in hierdie gesegde is die selfstandige naamwoord **appèl** afkomstig van die Ndl. **appel**, die Mnd. **apeel, appeel, apel** ('oproep voor die gereg, hoër beroep') en van die Franse **apeler** van Latyns **appellare** wat beteken 'noem, aanspreek, smeek, roep'.

Wanneer 'n veroordeelde hom binne 'n bepaalde termyn op 'n hoër hof beroep, teken hy appèl aan teen die vonnis ten einde 'n uitspraak deur 'n laer hof gegee, nogmaals te laat ondersoek, en indien moontlik, gunstig te wysig.

APRIL

Die Latynse benaming **Aprilis** waarvan dié maandnaam afgelei is, het die Germaanse woord daarvoor heeltemal verdring. **April** was oorspronklik die tweede maand. **Apr-** is die ou komparatief van Latyn **ab** en Grieks **apo** (Afrikaans **af**). In Goties beteken **afar** 'later', in

Sanskrit beteken 'n verwante woord **later**, 'tweede'.

Die Aprilgrap wat aanvanklik in Nederland, Duitsland, Frankryk en Engeland bekend geraak het, is eers sedert die sewentiende eeu oorgelewer.

ARAGONIET

'n Minerale wat, soos kalsiet, bestaan uit kalsiumkarbonaat, maar wat verskil van kalsiet in sy ortorombiese kristallisering, effens groter digtheid, ens. Deur vertweelings word die heksagonale kristalvorm deur hierdie minerale nageboots. Vernoem na **Argon**, 'n streek en vroeëre koninkryk van Spanje.

ARGIPEL

See waarin 'n groot aantal eilande of eilandgroepe nie ver van mekaar lê nie; eilandsee/-groep. **Archipelago**, die Egeïese see van Italiaans **Arcipelago**, 'die hoofsee' (moontlik 'n foutiewe weergawe/vertolking van Grieks **Aigaion Pelanos** 'die Egeïese See'. Uit **arch(i)** van Grieks **arkh(i)** van **arkhos** 'hoof, regeerder', **arkhein** 'om te begin, om te regeer' + Grieks **pelagos** 'see'.

AS

Uit die as verrys, wat beteken om ná 'n verwoesting of brand weer opgebou te word, of ná 'n nederlaag weer op te staan, het as uitdrukking sy ontstaan by die fabelagtige voël, die feniks. Dit is 'n pragtige gekleurde mitiese voël met sekere eienskappe van 'n fisant. Hierdie eiesoortige voël is so groot so 'n arend en word vyf- tot seshonderd jaar oud. Sy woonplek is in die Arabiese woestyn waar hy kort voor sy dood vir hom 'n nes van welriekende kruie op 'n berg bou en daarin gaan sit. Die sonstrale steek die nes aan die brand en die fabelvoël verbrand tot as. Uit dié as verrys daar 'n nuwe, verjongde voël wat weer vyf- tot seshonderd jaar lank leef. Die feniks simboliseer onsterflikheid.

ATLAS

'n **Atlas** is iemand wat 'n groot las dra en op wie die hele verantwoordelikheid rus. Die reus **Atlas** was 'n Titan wat deur Zeus daartoe veroordeel is om die hemelgewelf op sy skouers te dra om sodoende te verhoed dat dit op die aarde val. Dié taak was sy straf omdat hy aan die Titane se opstand teen Olympus deelgeneem het.

ATOL

Ringvormige koraaleiland met 'n seemeer of lagune in die middel, deur kalkafskedende seediertjies opgebou. Malayalam **atolu** 'rif'; dit is die inboorlingnaam vir die Maledives (eilande).

AUGUSTUS

Dié naam kom van Latyn **mensis Augustus**: die maand Augustus. Die Latynse maandnaam verdring die ou Germaanse naam en later het dit in die omgangstaal algemeen bekend geword. **Augustus** was die bynaam van alle Romeinse keisers en is die eerste maal aan Octavius toegesê toe hy die eerste Romeinse keiser geword het.

Die adjektief **augustus** beteken 'geseën, gewy, geheilig, verhewe'. **Augustus** (63 v.C. - 14 n.C.) het ná Julius Caesar (sien *Julie*) se dood die mag in Rome verkry. Nadat hy Marcus Antonius en Cleopatra in 31 v.C. verslaan het, was hy die heerser van die Romeinse Ryk. Die Senaat vereer hom met die titels Imperator en **Augustus**. Keiser Augustus het onder meer die

administrasie hervorm, Rome verfraai en die weë van die stad verbeter. Tydens sy bewind het die argitektuur 'n bloeityd beleef, en dié tydperk in die literatuur is na hom vernoem. In 8 v.C. is die maand Augustus vernoem na hierdie eerste Romeinse keiser.

Voor daardie datum is die maand 'Sextillus' genoem (die sesde maand) soos oorgeneem uit die tyd toe die Romeinse jaar op 1 Maart begin het. Sextillus het egter net dertig dae gehad, en dus een minder as Julie wat vernoem is na Julius Caesar. Augustus kon dit nie so aanvaar nie en verleng Augustus sodat dié maand en Julie ewe lank is; hy verkort Februarie tot 28 dae – en so word dit die jaar se kortste maand!

AUSTENIET

Austeniet is 'n massiewe oplossing van koolstof of ysterkarbid in yster, mikroskopies bepaal as 'n samestellende deel van staal onder sekere toestande.

Dit is so genoem na die Britse metallurg **William Roberts-Austen** (1843-1902).

B

BAAN

Op die lange baan skuiwe: in hierdie uitdrukking is die woord **bank** vervorm tot **baan**. In die outyd het die regters op die kort banke in die hofsaal gesit. Teen die een muur van die hofsaal het 'n lang bank gestaan. Indien 'n bepaalde saak uitgestel word, het hulle letterlik die prosesstuk oorgeskuif tot op daardie lang bank.

BABBIT

Babbit is 'n wit metaal wat algemeen bekend staan as 'witmetaal'. Dit is genoem na die Amerikaanse uitvinder **Isaac Babbit** (1799-1862).

BACCHANT(E)

As soort naam dui dit op 'n uitgelate man/uitspattige, losbandige, besope vrou; 'n vereerder van Bacchus'. Van Latyn **bacchus** van **bacchare**, om fees te vier ter ere van Bacchus van Grieks **Bakkhan** van **Bakkhos** van 'n nie-Indo-Europese taal in Anatolië van **Bacchus**, die god van die wyn.

BACCHUS

Bacchus, die god van die wyn, was die Romeinse naam vir die Griekse god **Dionysus**, ook Dionysos. Aanvanklik was Dionysus net die god van wyn; later word hy aanbid as god van plesier, en nog later word sy status verhoog tot dié van 'n baie belangrike god. Dionysus beteken dan ook letterlik: 'Zeus (god) van Nysa'. Daar is gereelde feeste, die **Dionysia**, tot sy eer gehou. Namate die Dionysus-legende verander het, het die voorkoms van die godheid ook verander. Heel aan die begin is hy voorgestel as 'n bejaarde, bebaarde man met druiweranke oral om sy kop gedraai. Later word hy voorgestel as 'n verfynde jongman, soms met die vel van 'n panter om sy liggaam gedraai, en soms met 'n kleed soos dié van 'n vrouerok. Daar was 'n kroon van druiweranke en -trosse op sy krulkop, en in die een hand het hy druiwe of 'n wynbeker vasgehou. Dionysus word in die Roemeinse mitologie oorgeneem en gelykgestel aan Bacchus. **'n Aanbidder van Bacchus** is iemand wat graag sterk drank (gewoonlik in oormaat) gebruik, terwyl om **aan Bacchus (te) offer** beteken om wyn en ander sterk drank in oormaat te drink.

BAJONET

Onder andere 'n steekwapen, gewoonlik aan die punt van 'n geweerloop.

Van Frans **baïonnette** van die hawestad **Bayonne** in die suidweste van Frankryk en ongeveer 15 km. noord van die Spaanse grens, waar hierdie wapens die eerste keer vervaardig is.

BAKBOORD

Om iemand **van bakboord na stuurboord (te) stuur** beteken om hom rond en bont te stuur. Die bakboord is die linkerkant van 'n skip wanneer 'n mens na die stewe kyk, terwyl stuurboord op die regterkant dui. Vroeër het die roer nie aan die agterstewe gehang nie, maar wel aan 'n leerring aan die regterkant van die skip. Die stuurman moes dit met albei hande beweeg en het dus met sy rug (**bak**, Middelnederlands **bache** en Engels **back**) na die linkersy gestaan; daarom is dit die **bakboord** genoem. 'n Woord wat alledaags gebruik word, is **agterbaks** (vergelyk Middelnederlands **agterbaecs** wat saamgestel is uit **achter** + **bak(e)** wat beteken 'rug'. Dit beteken letterlik 'agter die rug; geheim, onopreg, onderduims'.

BAKELIET

Bakeliet is die handelsnaam van 'n kunshars waarvan elektriese uitrusting, plastiekware, verf, vernis ens. vervaardig word. Dit word verkry deur die inwerking van fenole op formaline, waardeur hierdie stowwe kondensasiëprodukte lewer. Die Belgies-gebore Amerikaanse chemikus **Leo Hendrik Baekeland** (1863-1944) het dit uitgevind en ontwikkel.

BAKERMAT

Die uitdrukking **die bakermat van die beskawing** verwys figuurlik gesproke na die plek of streek waar iets ontstaan het en tot ontwikkeling gebring is. In die outyd was die vrou wat as versorger van die pasgebore baba en sy ma opgetree het, as die **baker** bekend. Die **bakermat** was 'n langwerpige, lae mandjie waarin die baker die kindjie op haar skoot versorg het – gewoonlik voor die vuurherd. Dit kon ook verwys het na die sitplek by die vuurherd wat vir hierdie doel gebruik is. In Nederlands kom beide **bakermat** en **bakermat** voor.

BALDAKYN

Die woord beteken 'troonhemel, bedekking wat oor 'n troon, persoon, ens. gehou word; oorkapping bokant 'n ledekant; vleuelbok (lugvaart)'. Italiaans **badacchino** van Oud-Italiaans **Baldacco** uit **Bagdad**, bekend in die Middeleeue vir die verskillende soorte brokaat wat daar vervaardig is. Bagdad is die hoofstad van Irak, geleë aan die oewer van die Tigris.

BALK

Jesus het sy volgelingen geleer dat 'n mens eers na jou eie foute moet kyk voordat jy iemand anders veroordeel, dalk vir iets baie geringer. Jy moet eers **die balk uit jou eie oog haal** voor jy die splinter in jou broer se oog soek (Matthëus 7:3, Luk. 6:41-42). **'n Mens moet dit aan die balk skryf**: van Ndl. **men moet het aan de balk schrijven**: dit is 'iets heel besonders', dit is 'n kunsstuk'. In die ou ysherberge is aan 'n solderbalk geskryf wie die eerste oor die ys aangekom het. Dit is 'n oorblyfsel van die ou gewoonte om merkwaardige dinge met kryt aan die balk te skryf. Ook in die Nieuwe Kerk word aldus die heugelike nuus van die Onoorwinlike Vloot (1588) bewaar.

BANG

Die volksverhaal lui dat dit die besondere opdrag van die duiwel is om dronkaards te beskerm. As één sou verongeluk, moet die duiwel die slypsteen draai, en daarvoor is hy bang, en om dié

rede verongeluk dronkaards selde. Die outydse slypsteen was 'n dik ronde sandsteen skyf op pote met 'n slinger. Dit word moeisaam gedraai en water word opgegooi terwyl iemand sy gereedskap en goed slyp. Dit is tydrowend en vereis geduld, en maak 'n mens se rug seer. Die duiwel weet dit; vandaar die uitdrukking: **so bang soos die duiwel vir 'n slypsteen**.

BANK

Deur die bank beteken 'gemiddeld'. Van Ndl. **door de bank/band**. Hierdie uitdrukking het sy ontstaan te danke aan die gebonde koringgerwe wat dieselfde gemiddelde dikte het.

BANTAM

Dit is die naam van 'n dwergagtige hoendersoort wat oorspronklik uit **Bantam** in Java kom; kapokhoender. Bantam in Noordwes-Java was die plek van die eerste Hollandse nedersetting in Oos-Indië. Figuurlik gesproke is '**n bantam** 'n veglustige persoon, of 'n persoon wat baie klein is. (Vergelyk *Kapokhaantjie*.)

BAROK

As 'n soortnaam dui dit op 'n kunsvorm wat in die laat 16de eeu in Italië ontstaan het en in die 17de eeu dwarsdeur Europa posgevat het as reaksie teen die beheerste klassisisme en soms gekenmerk is deur geswolle styl en gesogtheid; as b.nw. dui dit op 'grotesk, grillig, fantasties, onreëlmatig'. Bekende Barokkunsenaars was onder andere Bernini, Borromini, Vignolia (Italië) en Churriguera (Spanje).

Van Frans van Italiaans **barocco**, genoem na die uitvinder van dié styl, **Federigo Barocci** (1528-1612).

BAUXIET

'n Sagte, wit, kleiagtige mineraal, gevorm van verwerking van aluminahoudende gesteentes; gebruik in die vervaardiging van aluminium-metaal. Dit is ontdek by **Les Baux** in Suid-Frankryk en na die plek vernoem.

BEDROË

Die werkwoord **bedriegen** hou verband met die Oud-Noors **draugr**: 'spook' en Iers **aurdrach**: 'spook'. Woorde soos **bedrog**, **drogrede**, **gedrog** en **droom** is van **bedriegen** afgelei.

Bedroë daarvan afkom: om mislei, gekul, gefop te word.

BEER

'n **Ongelike beer** (Ndl. '**t Is een ongelike beer**): 'onfatsoenlik, onbeskaafd'. Volgens die volksgeloof word die jong beertjie gebore as 'n vormlose stuk vleis, die berin moet hom dan lek ('lik') totdat hy fatsoenlik is.

BEETHÊ

Om **iemand/iets beet te hê**, beteken 'om iemand/iets vas te hê, letterlik met die tande'. Die woord **beet** in **beethê** het dieselfde etimologie as **beet** (die groentesoort). **Beet** (Middelnederlands **bete**, verbaalnomen by **byt**) verwys in hierdie geval na 'hap met die tande'.

BEGRIP

'n **Goeie begrip het 'n halwe woord nodig**: 'n mens het nie nodig om iets uitvoerig aan 'n persoon te verduidelik wat vinnig snap waarvan jy praat nie. Van Latyn **intelligenti pauca**:

‘vir die verstandige (is) min woorde (voldoende)’.

BEL/BELL

Hierdie akoestiese eenheid wat veral in die VSA gebruik word vir die logaritmiese uitdrukking van energieverhouding by telefoon- en radioverbindinge, is vernoem na die Skots-gebore Amerikaanse uitvinder van die telefoon, **Alexander Graham Bell** (1847-1922). Die sterktes of intensiteite van twee geluide verskil een **bel** as die geluid 'n tien maal so groot intensiteit as die ander het. Behalwe die bel is ander eenhede vir geluidsverskille die **desibel** (= 0,1 bel), die **fon** (= 0,1 bel), dikwels as absolute eenheid gebruik, en die **neper** (= 0,868 bel) wat in Europa gebruiklik is. Alexander Graham Bell het die opvoeding van dowes bevorder om sodoende die werk van sy vader, **Alexander Mellville**, voort te sit. In 1877 is die **Bell Telephone Co.** georganiseer; onder Bell se leiding word die Volta-laboratorium opgerig waar die eerste suksesvolle fonografie-opnames gemaak is. Bell was ook die uitvinder van ander fonografiese en fonofoniese apparatuur. Hy was onder andere die stigter van die Astrophysical Observatory (Smithsonian Institute) en die Aerial Experiment Association.

BELHAMEL

Hy is 'n regte belhamel: 'n voorbok of leier (in die negatiewe sin); oorspronklik verwys dit na 'n **hamel** wat die **bel** of klok dra en dan deur die trop gevolg word. Dié ram of hamel was die leier van 'n trop skape of bokke.

BELOFTE

Die uitdrukking **die beloofde land** word slegs in Hebreërs 11:9 vir Palestina of Kanaän gegee waar daar verwys word na Abraham wat deur die vaste geloof dat God wéét waarheen Hy hom lei, getrek het na die beloofde land (1933-vertaling: **land van belofte**), 'n vreemdeling in 'n vreemde land waar hy, en later Isak en Jakob, in tente gewoon het. God het telkemale vir die Israeliete belowe dat hulle in Kanaän in 'n land van groot oorvloed sou woon (Gen. 12:3, Gen. 17:8 ens.). In Deut. 8:7-9 word hierdie land beskryf as ‘'n goeie land: 'n land met waterstrome, met fonteine en riviere wat in valleie en berge ontspring, 'n land van koring en gars, wingerde, vyebome en granate, 'n land met volop olyfolie en heuning, 'n land sonder armoede, waarin jy genoeg sal eet en niks kortkom nie, 'n land waarin daar volop yster in die klippe is en waar jy kan koper delf in die berge’. (Vandaar die uitdrukking **'n land van melk en heuning**.) Hoewel die benaming as sodanig slegs een keer voorkom, mag op grond van die Ou-Testamentiese beloftes aanvaar word dat die beloofde land (dit wil sê die land wat aan die Israeliete beloof is) 'n plek van hoogste geluk en ryklik geseënde toestande is.

Hierdie idee kan gevind word in die uitdrukkings **hy leef in die land van belofte**: dit gaan met hom in alle opsigte voorspoedig teenoor **hy sterf van honger in die land van belofte**: 'n mens kan deur jou eie skuld of deur onvoorsiene omstandighede, ook by besit van die beste, nog ongelukkig daarvan afkom.

BENJAMIN

(Iemand se) **Benjamin**: iemand se liefling. **Benjamin** was aardsvader Jakob se jongste, en sy lieflingseun. Sy naam beteken ‘seun van my regterhand’ of ‘seun van my geluk’. Hy en Josef was die enigste twee kinders van Ragel, Jakob se lieflingvrou wat met Benjamin se geboorte oorlede is. Jakob het hom hierdie naam gegee ten spyte van Ragel se sterwensversoek dat hy Ben-Oni (‘seun van my smart’) genoem moet word. Hy was egter nie net sy pa se liefling nie: Josef gee hom in Gen. 43:34 tydens die feesmaal 'n vyfmaal groter porsie as vir sy ander (half-)broers, en hulle toon op hul beurt ook treffende bewys van hul toegeneentheid en tere liefde

teenoor hom (Gen. 42:37; 43:9 en 44:13). Daar word ook soms na 'n jongste kind verwys as 'n **Benjamin(tjie)**.

BENTONIET

'n Noord-Amerikaanse klei, hoofsaaklik montmorilloniet, wat ontstaan deur die verwerking van vulkaniese as en gekenmerk deur die vermoë om groot hoeveelhede water op te neem, waarby dit tot 30 maal sy eie droë volume uitswel; dit word vir talryke doeleindes gebruik en is veral belangrik by olieboordery en -raffinerings.

BERDE

Wanneer ons '**n saak ter berde bring**, bring ons dit 'ter sprake of op die tafel (vir bespreking)'. Ook in Nederlands kom die selfstandige naamwoord **berd** slegs in die uitdrukking **te berde brengen** voor. Dit hou verband met die selfstandige naamwoord **bord** (vergelyk Afrikaans 'broodbord') wat in Middelnederlands bekend was as **bort, bart, bert** (Vergelyk **berde**) wat beteken 'plank, bord'; dit kan verder teruggevoer word na **bred**, vergelyk Oud-Hoogduits **brēt**, Angel-Saksies **brēd**, 'plank, bord'.

BERGE

Berge versit is 'n uitdrukking wat Paulus in 1 Kor. 13:2 gebruik om aan te dui dat jy iets bereik wat menslike krag te bowe gaan. Jesus verwys ook in Matthëus 17:20 en 21:21 na hierdie bimenslike krag wat deur die geloof ons s'n kan word, hoewel hy die gedagte omskryf en nie as vaste uitdrukking gebruik nie.

BERIL

1. 'n Harde mineraal, 'n silikaat van berillium en aluminium wat in heksagonale prisma's voorkom en gewoonlik seegroen of blougroen, maar soms ook geel, wit of rooskleurig is; die helder soorte word as edelgesteentes gereken.
  2. 'n Seegroen kleur.
  3. Smarag.
- Oud-Frans van Latyn **beryllus** van Grieks **berullos**, van Dravidiese oorsprong, moontlik van **Velur** (hedendaagse **Belur**, stad in Suid-Indië).

BERTHELOTBOM

Die **berthelotbom** is 'n toestel wat bestaan uit 'n dikwandige staalfles, van buite vernikkel en van binne met platina of emalje bedek, om die verbrandingswarmte van allerhande stowwe te bepaal; dit word ook die 'kalometriese bom' genoem.

Dit is genoem na die uitvinder, die Franse skeikundige, **Pierre Eugène Marcelin Berthelot** (1827-1907); hy was een van die pioniers op die gebied van moderne organiese chemie en het ook navorsing gedoen in verband met termochemie en plofstowwe.

BERTILLONAGE

Dit is 'n stelsel vir die identifisering van misdadigers deur die afmeet en fotografering van sekere liggaamsdele.

Dit is so genoem na die uitvinder daarvan, **Alphonse Bertillon** (1853-1914).

BESEMSTOK

Die uitdrukking **oor die besemstok getroud** verwys waarskynlik na 'n Europese gebruik van huweliksgaste om die landelike huwelikspaar na hul nuwe tuiste te begelei. Presies tussen die twee huise het die gaste 'n besem dwarsoor die voetpad gehou, en die bruidspaar het daaroorheen getree – vir die geluk!

BESETE

Die gedagte van om deur die duiwel besete te wees, word soms gebruik om kranksinnigheid aan te dui.

Ons vra soms: **Is jy besete?** (is jy gek?) wanneer ons 'n uitroep van verwondering gee oor iemand se onverstandige of onverwagte optrede.

Hy tree op soos 'n besetene dui weer op iemand se dolle drif waardeur hy die indruk van woedende kranksinnigheid skep (Luk. 8:27-37). Hierdie uitdrukkings is ontleen van die Joodse geloof, wat hulle met ander ou volke in gemeen gehad het, naamlik dat alle liggaams- en geesteskwale aan die bonatuurlike werking van bese geeste toegeskryf moes word en dat veral epilepsie, gevalle van kranksinnigheid, plotselinge histeriese blindheid, doofheid en sprakeloosheid deur die werking van bese geeste veroorsaak word (sien byvoorbeeld Matthëus 12:22-24; 17:15-18).

Besete wees is eintlik 'n verkorte manier van sê: 'hy word deur 'n duiwel, 'n onrein gees beset/besit'.

BIBBER

In **bibber en beef** kom die werkwoord **bibberen** eers in Ndl. voor. Dit is 'n frekwentief-formasie by **bewe (beven)**, net soos Nieu-Hoogduits **bebern**, Noord-Fries **bevern**, Oud-Noors **bifra**. Dit is 'n reduplikasievorm van die Indo-Germaanse wortel **bhei-**, 'vrees'. Vergelyk die werkwoorde **dribbel**, **kibbel** en **stribbel** wat ooreenkom in vorm. **Beef** is afkomstig van Ndl. en Middelnederlands **beven**, Oud-Fries **bevia**, Angel-Saksies **beofian** en Oud-Noors **bifa**, 'bewe'. Dit is eweneens 'n reduplikasievorm van die Indo-Germaanse wortel **bhei-**, 'vrees'.

BIETJIES

Hierdie spreekwoord is blykbaar ontleen aan die Afrikaanse van **Beetge** wat in die volksmond **Bietjie** geword het. Daar word vertel van die ene Bietjie wat 'n ware Jacobsgesin gehad het – twaalf seuns en 'n dogter. Hulle was arm boere, en die hele gesin moes in die boerdery werk om staande te bly. Een van sy bure was op besoek en maak 'n aanmerking daarop dat al die kinders ywerig help. 'Ja,' sê die vader, '**Elke Bietjie help**'!

BIGNONIA

Dit is die naam van 'n bladwisselsende, houtagtige slingerplantgeslag met oneffe, geveerde blare en oranje, goudgeel of rooi blomme.

Van Nieu-Latyn, **Abbé Jean-Paul Bignon** (1662-1743), die bibliotekaris van Louis XV.

BILARZIASIS, BILHARZIOSE(IOSIS)

Dit is die naam van 'n siekte veroorsaak deur 'n geslag trematodewurms, **Schistoma**, wat parasities in die bloed is en veral die urinêre stelsel aantast.

Dit is so genoem na dr. **T. Bilharz** het in Egipte navorsing gedoen in verband met die gevolglike siekte, wat ook as **bilharzia**, 'rooiwater' en 'schistosomiasis' bekend staan. Dr. R.T. Leiper het in 1918 'n verslag gepubliseer wat moontlik verband hou met Dr. Bilharz: *Report on the Results of the Bilharzia Mission in Egypt*.

BIOTIET

Hierdie mikasoort wat in sekere stollingsgesteentes voorkom, is vernoem na die Franse fisikus **Jean Baptiste Biot** (1774-1864) wat ook navorsing gedoen het in verband met die polarisasie

van lig.

BISSEUXTJIE

Hierdie plant, wat beter bekend is as die **jakobregop** (Zinnia), is ook bekend as **basoetjie**, **basuitjie**, **beseutjie**, **besoetjie** of **besuutjie**. Dit is genoem na die sendingpaar **Bisseux** van Wamakersvlei (Wellington) deur wie hierdie tuinblom veral in die Boland bekend geword het. Die naam **zinnia** is op sy beurt genoem na die Duitse geneesheer en plantkundige, Dr. **J.G. Zinn** (oorl. 1759).

BLOK

Die **blok** was 'n swaar strafwerktuig van hout. Die bene en soms ook die arms en nek van 'n gevangene is daarin gesluit. Dit lei tot die idioom **iemand in 'n blok sluit/sit**.

As jy **jou kop op 'n blok sit**, bevestig jy iets met baie klem.

Om 'n blok aan die been te hê beteken om belemmer te word in jou optrede.

BOBBEJAANSLEUTEL

Dit is 'n skroefslutel met getande bek waarvan die boonste kaak ten opsigte van die onderste verstelbaar en effens beweegbaar is, sodat by gebruik die voorwerp vaster gedruk word namate meer krag aangewend word. Dit staan ook bekend as 'n **bobbejaan(bek)**, **-klou** en 'slapkop'.

Dit is 'n letterlike vertaling van Engels **monkey spanner/wrench**.

Die sleutel is genoem na **C. Moncky** wat dit gepatenteer het (*Audel's Mechanical Dictionary*). Hierdie is die enigste inskrywing waar die persoonsnaam nie herkenbaar is nie, aangesien dit 'n vertalingsvorm is.

BOEG

Iets oor 'n ander boeg gooi beteken 'om iets op 'n ander manier te doen; van onderwerp te verander'. Wanneer 'n skip oor of op 'n ander boeg gewend (gegooi/gedraai) word, gaan die skip as gevolg van die rigtingverandering van die seile teen die wind, op 'n ander sy lê en sodoende word die koers verander.

Onder **boeg** word in hierdie geval verstaan elkeen van die twee boorde/sye van die skip waarna dit oorhel. Hierdie uitdrukking word gebruik na aanleiding van die ooreenkoms tussen die voorstewe van 'n skip en die skouergewrig (boeg) van 'n perd.

Die betekenis **boeg van 'n skip** is sekondêr, maar in die jonger Germaanse tale algemeen. In Afrikaans bestaan die uitdrukking **oor 'n boeg werk** ook, dit wil sê, 'sonder ophou werk'. 'n Mens kan jou ook **boeglam skrik** vir iets, dit wil sê 'heeltemal lam van ontsteltenis wees'. Hier is die samestelling van die woord ontleen uit die Middelnederlands **boech** (voorskinkel van 'n dier) + **lam**.

BOEKIE

As iemand goed van jou dink, is jy **in sy goeie boekies**. Dié gesegde is ontleen aan die gewoonte van winkeliers om in 'n boekie aan te teken wat hul klante betaal het en wat hulle nog skuld. Die Ndl. ooreenstemmende uitdrukking is **hij staat in een goed blaadje**.

BOIKOT

As soortnaam dui dit op 'n soort doodsverklaring of uitsluiting van 'n persoon uit die maatskaplike of handelsverkeer. As werkwoord verwys dit na 'die georganiseerde weiering om die een of ander bepaalde artikel te koop; iemand/iets uitsluit'. Dit word vandag veral

gebruik in arbeidsgeskillen en as 'n wapen in politieke en rasseaangeleenthede. Dit is genoem na kapt. **Charles C. Boikot** (1832-1897), die rentmeester/bestuurder van die Graaf van Erne, Mayo-graafskap, Ierland, wat geostraseer is deur die huurders omdat hy geweier het om die huurgeld te verminder.

BOOMPIE

Salomo het in sy Spreuke dié uitspraak gelewer: **buig die boompie solank hy jonk is**, met ander woorde, as 'n jong mens geleer word om iets op 'n sekere manier te doen, sal hy waarskynlik aanhou om dit later op dieselfde manier te doen.

BOONTJIE

Boontjie kry sy loontjie: elkeen kry die staf wat hy verdien. Die uitdrukking kom van die sprokie van Boontjie, Strooihalmpie en Koletjie Vuur wat saam op reis gegaan het. Toe hulle by 'n riviertjie kom, gaan lê Strooihalmpie daarvoor. Boontjie bereik die ander kant veilig, maar Koletjie Vuur verdwyn onder die water omdat hy Strooihalmpie verbrand. Boontjie het so gelag dat hy naderhand letterlik gebars het – en sodoende sy verdiende loon gekry het.

BOTOON

Die persoon wat **die botoon voer**, is die een wat die hoogste gesag het en die toon aangee. In die musiek is die **botoon** dié toon wat bo alle ander uit gehoor word.

BOTTER

Botter aan die galg smeer: totaal nuttelose moeite. Al smeer 'n mens die galg vol botter, bly dit maar dieselfde lelike ding! Gessler hou hom met hierdie spreekwoord besig in *Volkekunde*, 1947, bl. 124. Hy verwys na 'n skildery van Breughel waar iemand besig is om vet aan die galg te smeer.

BOTVIER

Iemand wat sy hartstog laat **botvier**, laat dit vry uitwoed. 'n **Bot** was vroeër 'n vlieërtou, terwyl **vier** hier 'loslaat' beteken het. Dus letterlik: 'die tou loslaat, ruimte aan die vlieër gee'. Dit kan moontlik ook 'n seemansuitdrukking wees, waar **bot** die hoeveelheid kabel (vandag ketting) is wat die skip uitgelaat het as dit voor anker lê. Dan word die tou dus ook losser gemaak.

BOWE

Moeilikheid **te bowe kom** is om die moeilikheid te oorwin, soos 'n seeman met sy skip 'n hoek of een uitsteeksel **te bowe kom**, met ander woorde sonder ongeluk verbyseil. (Ndl. **boven** is seemanstaal vir die windsy.)

BOYSENBESSIE

Dit is die vrug van 'n rankbraam wat deur die 20ste-eeuse tuinlandboukundige **Rudolph Boysen** in die VSA deur kruisteelt (framboos, logan- en braambessie) verkry is en tans ook in Suid-Afrika gekweek word, hoofsaaklik vir konfytbereiding. Dit behoort tot die geslag *Rubus*, fam. *Rosaceae*.

BRAAK

Die land lê **braak**, met ander woorde onontwikkeld. Voordat landerye gereeld bemes is, het die boere hul akkers om die beurt elke soveel jaar **braak** laat lê; hulle is **gebreek** deur die

ploeg daardeur te steek, maar nie besaai nie sodat die land kon rus. Ons ken hierdie begrip figuurlik in die gedagte dat jy nie jou talente **braak (mag) laat lê** nie.

BRAILLE

Dit is 'n soort skrif vir blindes waarin die lettertekens bestaan uit verhewe puntjies of kolletjies waarvan die getal en rangskikking deur die vingers gevoel kan word.

Dit is genoem na **Louis Braille** (1809-1852), 'n Franse musikus, opvoeder en uitvinder van bogenoemde druk- en skryfstelsel vir blindes. Hy was sedert sy derde jaar blind. Hy het studeer en onderwys gegee aan die Institution des Jeunes Aveugles, Parys.

BRANDMERK

Om iemand te **brandmerk** beteken 'om hom in die openbaar te beskuldig van oneerbare optrede en die bewys daarvan te lewer'. Die uitdrukking het ontstaan uit die lyfstrawwelike regspleging – 'n misdadiger het met 'n gloeiende yster 'n skandmerk op sy liggaam ontvang. Die Romeine het die letter F (**fugitivus**: vlugteling, **fur**: dief) op die voorhoof van 'n weggeloopte slaaf of dief ingebrand. Hierdie ontorende straf is in die middel van die 19de eeu afgeskaf. Vandag verwys **brandmerk** figuurlik gesproke na 'n onuitwisbare skandvlek wat 'n persoon aankleef deur 'n misdaad wat hy of sy begaan het.

BRES(SE)

In die bres(se) tree vir iemand beteken 'om daardie persoon te verdedig, sy kant te kies'. Die woord **bres** kom van Frans **breche** van Germaans **breka** en toon verwantskap met die Afrikaanse woord **breek**. Dit verwys na 'n opening in die muur (deur geskut, stormram, ens.) van 'n vesting geskiet deur die beleëders. Diegene wat die eerste deur so 'n opening klim na waar die vyand wag, tree dan letterlik in die bres vir dié wat na hulle kom.

BROOD

'n Mens moet hard werk om jou geld te verdien, ofte wel **jou brood verdien in die sweet van jou aangesig** (Gen. 3:19, 1933-vertaling).

Jou brood op die water werp beteken om alle geleenthede aan te gryp om goed te doen, meestal in 'n geestelike opsig in die sin daarvan om God se koninkryk te verkondig.

'n Mens sal nie van brood alleen lewe nie (Matthëus 4:4, 1933-vertaling)

BROWNING

Dit is 'n soort selflaaipistool met 'n magasyn in die kolf en is genoem na **John Moses Browning** (1855-1926), die Amerikaanse uitvinder van 'n outomatiese pistool, masjiengeweer, asook 'n outomatiese geweer.

BRÜCKNER-KRINGLOOP

Hierdie weerkundige kringloop is 'n klimaatsiklus van ongeveer 35 jaar waarin 'n tydperk van koel, vogtige weer afgewissel word met warm, droë jare. Dit is oorspronklik ingevoer deur **Brückner** (geb. 1862).

BUNSENBRANDER/-LAMP

Die bekende **bunsenbrander/-lamp** is 'n gaslamp met die beginsel dat 'n gewone liggewende gasvlam amper kleurloos word wanneer 'n mens binne die vlamkegel voldoende suurstof vir direkte verbranding van die koolstof aanvoer.

Dit is genoem na die Duitse wetenskaplike **Robert Wilhelm Bunsen** (1811-1899), wat ook navorsing gedoen het in verband met fotochemie. Hy het die metode van gasanalise ontwikkel,

en saam met Kitchhoff het hy met behulp van die spektroskoop cesium en budidium ontdek.

C

CARNALLIET

Dit is 'n kleurlose/melkwy, soms ook rooierige mineraal van die soutafsettinge, en 'n bron van kaliumverbindinge wat in kunsmisstowwe gebruik word.

Dit is genoem na die Duitse myningenieur **Rudolf von Carnell** (1804-1874).

CARNOTIET

Dit is 'n waterhoudende vanadaat van uranium, kalium en ander elemente, wat in poeivorm of in los samehangende massas met 'n kanariegeel kleur op verkillende plekke in Wes-Colorado en Zaire voorkom. Dit is sterk radio-aktief en word gebruik as bron van radium en uraan.

Dit is genoem na 'n Franse myninpekteur-generaal, **M.A. Carnot** (oorl. 1920).

CATAWBA

As soortnaam verwys dit na 'n ligrooi, Amerikaanse druifsoort *Vitis lubrusca*; in Transvaal, Natal en elders is dit die foutiewe benaming vir 'n naverwante druif in die VSA bekend as 'Isabella', wat teen somerreëns bestand is en 'n jakkalssmaak het.

Die eienaam verwys na die **Catawba-Indiaanstam** wat oorspronklik naby die **Catawba-rivier** in Carolina (Noord-Amerika) gewoon het.

CAYENNEPEPER

Sterk, bytende, rooi poeier; Spaanse peper. Vroeër **kian, chian** (beïnvloed deur **Cayenne-eiland, Tupi kyinha**).

Cayenne is die hoofstad van Frans-Guiana, geleë op bogenoemde eiland.

CHALCEDOON

'n Kriptokristallyne variëteit van kwarts; dit is poreus en word gewoonlik in holtes aangetref.

Die meeste soorte word as siersteen geslyp. Laat-Latyn **chalededonius** van Grieks

Khalkedon, 'n mistieke klip/steen (Openbaring 21:19) van **Khalkedon**.

Chalecedoon is die naam van 'n antieke stad in Klein-Asië.

CHARLATAN

1. 'n Kwaksalwer, raserige verkoper van duur en slegte geneesmiddels;

2. Grootprater.

Van Frans van Italiaans **ciarlatano**, variant van **cerretano**, inwoner van **Cerreto**, dorp naby Spoleto, Italië, bekend vir sy kwaksalwers.

CHARTREUSE

Soort likeur berei van lemoenskilte, peperment en verskeie speserye. Van Frans, oorspronklik gemaak in die kartuiserklouster, **La Grand Chartreuse**, naby Grenoble, Frankryk.

CHAUVENIS

'n **Chauvenis** is 'n dweepsieke bewonderaar en buitengewone vereerder van sy eie land en volk. Die term hou verband met die Franse soldaat **Nicolas Chauvin** wat uitermate toegewyd aan Napoleon was. Dit raak algemeen bekend deur Cogniard se *La Cocarde Tricolor* (1831).

CICERONE

Dit is die naam van 'n gids, byvoorbeeld in Rome, wat aan vreemdelinge die besienswaardighede van 'n plek toon en deur verklarings toelig; Eng. (sedert die eerste kwart van die 18de eeu), Frans (sedert die middel van die 18de eeu) en Italiaans **cicerone**, na die naam van die Romeinse redenaar **Cicero**.

Marcus Tullius Cicero (106-43 v.C.) was 'n Romeinse orator, politikus, filosoof en konsul vanaf 63 v.C. As Republikein het hy Ceasar geopponeer. Hy is deur die Triumviraat ter dood veroordeel. Deur sy briewe kry 'n mens insig oor die alledaagse Romeinse leefwyse; sy filosofiese werke gee uiting van sy stoïsisme; dít tesame met sy retoriese werke is bewys van sy meesterskap van die Latynse prosa.

CINCHONA

Dit is 'n groot geslag Suid-Amerikaanse bome en struike (fam. *Rubiaceae*), met teenoorstaande blare, klein rooskleurige of gelerige, buisvormige blomme in eindstandige pluime, 'n doosvrug met gevleuelde saad en bas wat alkaloïdes oplewer met koorswerende eienskappe, byvoorbeeld **kina**, **cinchonine**, **cinchonidine**, ens.

Dit is genoem na **Francisca Henríquez de Rivera**, gravin **Cinchon** (1576-1639), eggenote van die onderkoning van Peru wat in 1638 deur toediening van **kinabas** van koors genes is; sy het dit in Europa bekend gestel ná haar herstel.

CLOETE

Hoewel die ontstaan van die uitdrukking **die ronde van Vader Cloete doen** nie verklaar kan word nie, is dit baie bekend. Dit beteken:

1. Om rond te gaan in 'n buurt, dorp, ens. om 'n besoek(ie) by alle familie en vriende af te lê.
2. Om al die plekke een na die ander na te loop waar 'n mens wil/moet wees, en om 'n reeks werkies op 'n streep te doen sonder om een oor te slaan.

Cloete-se-oor: sagte kraakbeenwand van 'n skaap se bladbeen.

(**Jacob Cloete**, die stamvader van die Suid-Afrikaanse Cloete-familie, kom waarskynlik reeds in 1652 uit Keulen in die Kaap aan; reeds sedert die jaar van ons volksplanting is hierdie familie teenwoordig.)

COLON

Dit is die geldeenheid van Costa Rica en El Salvador, gelyk aan 100 centimos en 100 centavos respektiewelik. Van Spaans **colón** van **Christóbal Colon** uit **Christoforus Columbus** (1451?-1506), die Italiaanse seevaarder in diens van Spanje, en die ontdekker van Amerika (1492), Puerto Rico, die Maagde-eilande, Jamaika en die Crinoco-riviermond, Venezuela.

COULOMB

Dit is 'n praktiese eenheid van elektrisiteitshoeveelheid, naamlik die hoeveelheid elektrisiteit wat by 'n stroomsterke van 1 ampère in 1 sekonde verplaas word.

Dit is genoem na die Franse ingenieur-fisikus, **Charles Augustin de Coulomb** (1736-1806), wat ook met magnetisme en elektrisiteit geëksperimenteer het.

CURIE

Dit is 'n maateenheid gelyk aan die hoeveelheid radongas wat in ewewig is met 1 gram radium; dié hoeveelheid van enige radioaktiewe stof waarin net soveel atome per sekonde Dit isintigreer as 1 gram radium.

Dit is genoem na Pools-gebore **Marie Sklodowska Curie** (1867-1934) wat saam met haar man **Pierre Curie** (1859-1906) die stof radium ontdek het. Marie Curie het uraan, radioaktiewe element in pikblende, bestudeer. In 1898 rapporteer sy die aanwesigheid van 'n nuwe element in pikblende; sy en Pierre ontdek polonium en radium (1898), isoleer 1 gram radium-soute (1902) en bepaal die atoomgewig en kenmerke van albei elemente. In 1903 kry hulle die Nobelprys vir Fisika en in 1911 kry Marie die Nobelprys vir Chemie vir die isolering van die metallieke radium.

D

DAALDER/DOLLAR (eienaam)

Dit is darem te dik vir 'n daalder wat beteken 'dit is darem te erg of te duur', is afgelei die ou Hollandse muntstuk (1 gulde 5 sent). Hierdie muntstuk se benaming is afgelei van die 16de-eeuse Ndl. van Ital. **tallero** van Mhd. **thaler** van **Joachimsthal**. **Joachimsthal**, Boheme, is die plek waar die metaal vandaan gekom het waarvan die munt geslaan is.

DAG

As ons die **dag en datum** aandui waarop iets plaasgevind het, is dit 'n versterkende uitdrukking van **die juiste dag**. Die uitdrukking het oorspronklik op die dag van die week én die dag van die maand geslaan. In Afrikaans is daar twee afsonderlike woorde vir hierdie begrippe, terwyl Engels net **date** vir albei gebruik. Onthou dat dit anglisisties is om te vra: 'Wat is die datum vandag?' In plaas daarvan moet ons vra: 'Die hoeveelste is dit vandag?'

Voor dag en dou: douvoordag, voor dagbreek.

DAHLIA

Dit is die naam van 'n plant- en blomsoort (spp. *Dahlia*, fam. *Compositae*) wat inheems is aan Mexiko en Sentraal-Amerika.

Dit is so genoem na die 18de-eeuse Sweedse botanikus, **Anders Dahl**, 'n leerling van Linnaeus; sommige skrywers beweer dat hy in 1789 saad van hierdie plant uit Mexiko in Europa ingevoer het. Sedertdien is daar uit die paar ingevoerde Mexikaanse variëteite, deur kruising en verbouing, 'n groot aantal variëteite met enkele, halfdubbele en dubbele blomme met wisselende vorm en kleur ontwikkel.

DAK

Die spreekwyse **om iets van (op) die dakke te verkondig**, kom in Matthëus 10:27 en Luk. 12:3 (1933-vertaling) voor waar Jesus aan sy Dit issipels opdrag gee om dit wat Hy in vertroulike gesprekke aan hulle sê in die openbaar bekend te maak. Die ekwiwalente Franse uitdrukking, **prêcher une chose sur les toits**, is nader aan die oorspronklike Oosterse spraakgebruik, naamlik om iets so rugbaar moontlik te maak ('uit te basuin', volgens die 1983-vertaling). Blykbaar is die spreekwoord aan die Oosterse boustyl ontleen: die meeste geboue het plat, geplaveide dakke gehad waarop daar dikwels tuin gemaak is en waarvandaan afkondigings soms gemaak is.

DALMATIEK

Liturgiese oorkleed, gewoonlik van wit stof, wat die diakens dra wanneer hulle in die mis assisteer; ook 'n soortgelyke kleed wat die biskop onder die kasuifel by kerklike byeenkomste dra. Lang, loshangende oorkleed wat konings en keisers by staatsplegtighede, soos hul kroning, ens. dra; kroningsmantel. Ou-Frans **dalmatique** van Laat-Latyn **dalmatica** (**vestis**) 'Dalmatiese kleed'.

Dit is oorspronklik gemaak van wit wol afkomstig van **Dalmasië** van **dalmaticus** 'van Dalmasië', die eertydse suidelike kroonland van die Oostenrykse monargie, op die oostelike kus van die Adriatiese See en later 'n deel van die volksrepubliek Kroasië.

DAMASPRUIM

Klein, donkerrooi pruimsoort (*Prunus domestica*). Van Latyn (**prunum**) **Damascenum** '(pruim van) Damaskus'.

DAMASSEER (werkwoord)

'Metaal, byvoorbeeld sabel met figure versier, inbrand, met goud inlê; wat yster en staal taai en buigsaam maak, dit blom of vlam.' Dit is 'n kuns deur die More uit die Ooste na Spanje, veral Toledo, gebring. Middelnederlands **damas(ch)** 'om te versier volgens die patroon van Damaskus-kuns' van **damasquin** 'van Damaskus' van Italiaans **damaschino** van Latyn **Damascenus** van Grieks **Damaskenos** van Arabies **Damišqu** 'van Damaskus'.

DAN

Wanneer in die Ou Testament van die hele volk Israel gepraat word, word die uitdrukking **van Dan tot Berseba** dikwels gebruik. In 2 Sam. 3:10 word daar byvoorbeeld gemeld dat Dawid as koning aangestel is 'oor die hele Israel en die hele Juda, van Dan tot Berseba'. (In die Kronieke word die twee stadsname omgeruil, as 'Van Berseba tot Dan'.) **Dan** was die noordelikste en **Berseba** (eintlik **Beërseba**) die suidelikste belangrike stad in Palestina.

DANAIDES (mv. van DANAOS)

Danaos en sy broer, Aegyptus, afstammeling van Io (sien *Argus*), het in Egipte gewoon. Danaos en sy vrou het vyftig dogters en Aegyptus en sy vrou vyftig seuns gehad. Daar ontstaan 'n hewige twis tussen die twee broers en Danaos en sy gesin verhuis na Griekeland. Lank daarna kom Aegyptos se seuns hul oom Danaos opsoek en as 'n vredesgebaar vra hulle toestemming om met sy vyftig dogters te trou. Hoewel Danaos daartoe instem, sweer hy heimlik wraak: Op hul troudag gee hy aan elk van sy dogters 'n mes met die bevel om haar man in die nag dood te steek. Net een dogter, Hypermnestra, weier om deel te hê aan hierdie bloedbad en vlug saam met haar man, Lynceus. Weens hierdie misdad is die nege-en-veertig dogters verdoem daartoe om in die onderwêreld 'n vat sonder boom te probeer vul. Om **die vat van die Danaïdes te vul** beteken gevolglik om 'n nuttelose, altyd wederkerende taak te verrig.

DANIËL (eienaam)

Daniël, van Hebreeus wat beteken 'God (is) my regter', is 'n bekende Afrikaanse voornaam. Dit is die naam van 'n Ou-Testamentiese Bybelboek. In die eerste helfte van die boek word die lotgevalle van die profeet Daniël en sy vriende asook die uitredding uit die gevare van die heidense omgewing in Babilonië beskryf. Iemand wat onwrikbaar trou is aan sy godsdiens, staan ook as 'n **Daniël** bekend.

Die idiomatiese uitdrukking: **jy voel soos 'n Daniël in die leeuuil** word gebruik indien jy tussen gevaarlike vyande verkeer (Vergelyk Daniël 6).

'n **Daniëlsbende** is 'n klein groepie beginselvaste mense wat dapper standhou teen 'n sterk vyand. Hierdie uitdrukking het ontstaan na aanleiding van die beginselvastheid van Daniël en sy drie vriende (Daniël 3:16-23).

Die informele **Daantjie** wat die verkleiningsvorm is van **Daniël**, kom in baie meer uitdrukkings as laasgenoemde voor.

Daantjie Donderbos was die benaming vir 'n oudtydse braakploeg, maar dit word ook van iemand gesê wat almal verbaas omdat hy iets tot stand gebring het wat 'n mens nie van hom verwag het nie. Sowel die volgende rympie:

*Ek is Daantjie Donderbos
net waar ek trap
daar bars die grond*

as

*Daantjie van Tonder,
al wat hy voel,
voel hy van onder*

is die bewoording van 'n raaisel met die antwoord: 'n ploeg'.

Daantjie Knakstert is maar een van die talle benamings vir die duiwel (Vergelyk ook **Joos**).

Iemand wat onverwags opdaag, staan bekend as **Daantjie Onverwag**.

'n **Stadige Daantjie** is 'n persoon wat baie stadig en lui is.

Indien 'n mens 'n minder aangename gesprek wil beëindig, sê jy: **Sê groete vir oom Daantjie**, dus: 'skei nou uit!'

Die uitdrukking **tot by oom Daantjie in die kalwerhok** beteken 'so ver as moontlik', dus 'tot die uiterste'. As iemand opgedreun/opgedons word tot by oom Daantjie in die kalwerhok, word hy 'n afgedankste loesing gegee.

DAUMONT

Dit is 'n vierwielige rytuig, soms sonder 'n isselboom en sonder koetsiersblok, maar met 'n sit- of staanplek vir lakeie agterop. Dit word getrek deur vier, ses of meer perde in pare agtermekaar gespan, en dié word voorafgegaan deur 'n voorryer en beheer deur ruiters op die rug van elke hotperd.

Dit is so genoem na Duc ('hertog') **d'Aumont** wat dit ingevoer het; die uitdrukking **à la daumont bespan** beteken 'soos by 'n daumont die gebruik is'.

DAVYLAMP

Dit is 'n veiligheidslamp wat veral in steenkoolmyne gebruik word; die vlam daarvan word omring deur 'n fyn draadgaas waardeur die uittredende gasse in so 'n mate afgekoel word dat plobbare myngasse nie daardeur tot ontbranding gebring kan word nie.

Dit is genoem na die Engelse chemikus/fisikus, Sir **Humphrey Davy** (1778-1829), wat dit uitgevind het. Hy het navorsing gedoen in verband met laggas; hy isoleer natrium, potas, kalsium, barium, boron, magnesium en strontium; hy het ook onder andere elektro-chemiese navorsing gedoen.

DAWID

Dawid/David is afkomstig van Hebreeus wat beteken 'geliefde'. Dit was die naam van die tweede koning van ou Israel aan wie se geskiedenis (soos wat dit in die Bybel beskryf word) die Afrikaanse omgangstaal 'n paar uitdrukkings ontleen het:

Dawid en Goliat dui aan dat 'n swak, tingerige persoon seëvier in 'n stryd met 'n groot, sterk man (1 Sameul 18:1-4).

As ons van twee persone sê dat hulle soos **Dawid en Jonathan** is, beteken dit dat hulle boesemvriende is (1 Sameul 17).

As iemand wat losbandig geleef het toe hy jonk was, vroom is nou dat hy oud is, sê ons van hom: **toe Dawid oud geword het, het hy psalms gemaak.**

Omdat Dawid 'n alledaagse voornaam is, word dit gebruik om 'n persoon in die algemeen aan te dui:

Om iemand te wys waar Dawid die wortels gegrawe het, beteken om hom op hoogte van sake te bring of te wys dat jy in een of ander opsig sy meerdere is.

As iemand weet waar Dawid die wortel(s) gegrawe het, is so 'n persoon geslepe, op hoogte van sake en laat hom nie maklik aan die neus lei nie.

Dawie, die verkleiningsvorm van Dawid, kom ook voor in die idiomatiese uitdrukking **'n Dawie sonder gal** in plaas van die eintlike 'n duifie sonder gal. **Duifie** stem wat klank betref ooreen met die voornaam **Dawie**; hierdie Dawie verwys na 'n saggeaarde, onskuldige, goedgehumeurde persoon.

'n Dawie van 'n heel ander aard, is 'n **darteldawie**, dit wil sê 'n ryk, jong losbol wat nooit 'n steek werk doen nie en wat slegs plesier najaag. So 'n persoon word ook 'n **joljantjie** genoem.

DERBY

Dit is die benaming van die beroemde wedren vir driejarige perde elke jaar op die Woensdag net voor of na Pinkser te Epsom Downs, Londen. By uitbreiding is dit die benaming van die belangrikste perdededren.

Dit is genoem na die twaalfde Graaf van **Derby** wat dit in 1780 ingestel het.

DESEMBER

Die maandnaam is afgelei van die Latyn **mensis December** van **decem** wat beteken 'tien'; dit was die tiende maand van die Romeinse kalenderjaar wat op 1 Maart begin het.

DIESELENJIN/-MOTOR

Dit is 'n binnebrandmotor waarby die ontsteking nie deur 'n elektriese vonk geskied nie, maar waarin lug saamgepers word tot by 'n temperatuur wat hoog genoeg is om die brandstof (gewoonlik ru-olie) te laat ontbrand wanneer dit direk in die silinder ingespuut word, waar die ontbranding en uitsetting dan 'n suier in beweging bring.

Dit is in 1892 uitgevind deur die Duitse meganiese ingenieur, **Rudolf Diesel** (1858-1913) van München.

DINGE

Alle goeie dinge kom in drieë: van Latyn **omne trinum perfectum**.

DINSDAG

Die Germane het die Latynse **dies Martis** (**dag van Mars**) vertaal met hul ekwiwalente godheid **Tyr**, vroeër bekend as **Tiwaz** (vergelyk Engels **Tues-day**). Tiwaz stem ooreen met die Griekse god Zeus. Ons Afrikaanse **Dinsdag** herinner ook aan Tiwaz wat as oorlogsgod die beskermmer was van die Germaanse volksvergadering bekend as die **thing/ding** (**Din(s)-dag**). Tiwaz se voorletter – die runeteken vir **T** – is in die vroeë Angel-Saksies tydperk op wapens geplaas sodat die soldate daardeur beskerm kon word.

DOG

Dog is die onvoltooide verlede tyd van **dink** wat beteken ‘het gedink’ (ook **dag**).

Die uitdrukking **wens in jou een hand en dog in die ander hand en kyk in watter een is die meeste**, beteken dat wense en veronderstellings niks oplewer nie.

Dog is ook die verpersoonliking van die naamwoord dog in die uitdrukking: **Weet jy wat het Dog gemaak?** wat gesê word aan iemand wat graag die sinnetjie ‘Ek dog .... ’ gebruik.

DOILIE

Dit is 'n klein doekie van kant, linne, ens. wat gebruik is om byvoorbeeld armlenings van stoele te beskerm; 'n bekerlappie, kraaldoekie.

Dit is genoem na **Doyly/Doily**, 'n handelaar in kledingstowwe, wat 'n 18de-eeuse (ongeveer 1712) fabrikant in Londen was.

DOLLIWARIE/DOLLEWARIE

Dit is die naam van 'n dameshoed met 'n rand wat voor baie breed is en met verdrag smaller na agter loop, kwistig met blomme versier. Dit is ook die naam van 'n soort skulp, *Megatabennus scutellum*, só genoem vanweë sy ooreenkoms met die hoed van dieselfde naam, veral in die Dit istrik Riversdal, Wes-Kaapland; ook genoem **hoed** by Jeffreysbaai.

Dit is genoem na **Dolly Varden**, 'n vrouekarakter in Charles Dickens se roman *Barnaby Rudge*, wat 'n lewenslustige, swierig geklede koket was. Dit is in Afrikaans vervorm tot **dolliwarie/dollewarie**.

DOLOMIET

Dit is die naam van sowel 'n mineraal as die gesteente wat uit kalsiummagnesiumkarbonaat bestaan; die mineraal se oorsprong kan organies of chemies wees en dit word in uitgestrekte gebiede in die voormalige Transvaal en noordelike Namibië aangetref. Dolomiet verweer tot steil rotse, waarvan die **Dolomiet** in die Tirol talryke voorbeelde oplewer; ook genoem ‘jonas-/olifantsklip’.

Dit is genoem na die Franse geoloog, **Déodat de Dolomieu** (1705-1801).

DONDERDAG

Donderdag is genoem na die Oud-Noorse god **Donar** of **Thor** (vergelyk Engels **Thurs-day**) wat sy krag in weerlig en donder gemanifesteer het. Hierin stem Thor ooreen met die Romeinse god Jupiter en daarom word hy aan laasgenoemde gelykgestel. Later het Thor sekere kenmerke van Tiwaz (sien *Dinsdag*) oorgeneem. Die *Althing* (die regsvergadering van die heidense Ysland) het op 'n Donderdag, Thor se dag, geopen.

DONQUICHOTTERIE

Dit is dwase, avontuurlike, onpraktiese, idealistiese handelswyse.

Dit is genoem na **Don Quichote**, held van die gelyknamige ridderroman van die Spaanse skrywer Miguel de Cervantes Saavedra (1547-1616).

DOODLUITERS

Doodluiters beteken ‘op 'n ongeërgde wyse; op sy dooie gemak, asof hy van niks weet nie; sonder om te blik of te bloos; ongeërg’. Die eerste lid van die woord gee soos in **doodstil** 'n stellende (intensiewe) graad te kenne en die tweede deel verwys na **Luther** (die Lutherane moes hulle ten tye van die Hervorming dikwels stil hou); volgens Oud-Fries: **dôd lütters**.

DOODSONDE

In die uitdrukking **dit is 'n doodsonde**, word verwys na sonde wat die ewige straf van die hel verdien; 'n onvergeeflike fout. Volgens die Rooms-Katolieke Kerk is 'n doodsonde 'n sonde wat gebieg moet word en wat ook slegs deur die bieg vergewe kan word.

DOOF

Om **so doof soos 'n kwartel** te wees, beteken om stokdoof te wees, om hoegenaamd nie te kan hoor nie. In die verlede het die boere geglo dat die kwartel doof is, omdat die voëltjie wat in graan Dit istrikte hou, nie opvlieg wanneer gevaar dreig nie. Hy versteek hom egter so goed moontlik deur vlakby die grond te koes-hardloop, wat 'n mens laat dink dat hy nie enigiets kan hoor nie, want dit lyk nie of hy vlug nie.

DOOPSEEL

Iemand se doopseel lig beteken om navraag te doen oor sy *bona fides*, sy getuigskrifte, ens. **Seel** (sonder deeltkens) kom van Ndl. **cedel/ceel** wat verband hou met die Romaanse vorme: Frans **cédule**, Italiaans **cedola** van Latyn **schedula** (van **schelda**) wat beteken 'blad papier'.

DOUGLASDEN

Dit is die naam van 'n hoë, uitermate groot bladhoudende boom, *Pseudotsuga taxifolia* (fam. *Conifera*) met dik bas, pikagtige hout en oorhangende keëls wat in hul geheel afval. As timmerhout is dit van groot belang en in Noord-Amerika, sy tuiste, neem dit grootliks die plek van die denneboom in.

Dit is genoem na die Skotse plantkundige in Amerika, **David Douglas** (1798-1834); hy was een van die eerste reisigers in die Oregon-gebied en Kalifornië.

DRAAK

Die Afrikaanse woord **draak** is afkomstig van die Latyn **draco** wat in Grieks **drakon** is. Dit beteken 'slang' en staan in verband met die werkwoord **derkomai** 'ek sien duidelik'. 'n Draak besit dus die kenmerk van duidelik- of skerpsindheid wat verband hou met die skerp blik van slange wat mense altyd beïndruk. In Midde-Oosterse lande soos Palestina, Babilonië, Fenicië en Egipte vanwaar die geloof in die bestaan van fabelagtige drake na Europa gekom het, is daar slange wat dodelik giftig en baie groot is. Geen wonder dat die slang of draak alles wat boos en sleg is, versinnebeeld nie. Die draak word dus voorgestel as reusagtig groot, met 'n krokodilagtige lyf. Hy spuug vuur, het 'n giftige asem en is dikwels meerkoppig.

Om met iemand die draak te steek: om iemand vir die gek hou of belaglik maak, het sy ontstaan in die Middeleeue. Groot optogte is dikwels op feesdae gehou, waarvan die legendariese ridder Sint Gregorius 'n belangrike figuur was. Hy het met sy lans 'n groen linnedraak (met strooi opgestop) deursteek – en hierdie gekskeerdery het aanleiding gegee tot die ontstaan van dié uitdrukking.

Volgens legende was Sint Gregorius 'n bevelhebber in die Romeinse leër tydens die heerskappy van keiser Diocletianus en het hy die draak wat die skrik van die stad Beiroet was, oorwin. Die draak het reeds al die kinders onder vyftien jaar verslind en het toe die pragtige koningsdogter Cleodine opgeëis. Sy was op pad na die draak toe Sint Gregorius tussenbeide tree, die draak verslaan en haar red. Al die inwoners van die stad het daarna Christene geword en is gedoop. In die Middeleeue het niemand aan die bestaan van Sint Gregorius en die draakgeskiedenis betwyfel nie, maar latere navorsers kon histories geen bewys vir die bestaan van die legende vind nie.

DREEF

Indien iemand **op dreef kom**, is hy op sy stukke, of speel, praat, eet, ens. hy goed. In Afrikaans beteken **dreef** dan ook 'breë pad/laan' (veral die weg vir veevoer deur aanjaag); '(mooi) landstreek, veld'. In Nederlands is die selfstandige naamwoord **dreef** afkomstig van Middelnerlands **dreve**; **dreef** is 'n Nederlandse afleiding van die stam van die werkwoord **drijven**; dit hou ook verband met **drift** wat nie net beteken 'aandrang, onstuimigheid' nie, maar ook 'distrik', 'bewerking van bouland'.

DRUIWE

As jy iets afmaak wat jy graag wil hê, maar nie kan kry nie, sê ons: **Jou duiwe is suur** of **Dit is net suur duiwe**. Hierdie spreekwoord is aan 'n fabel van Esopus ontleen. 'n Uitgehongerde jakkals wou graag van die lekker duiwe eet wat aan 'n duiwerank bo sy kop gehang het, maar toe hy sien dat dit te hoog hang vir hom om by te kom, het hy sy teleurstelling weggesteek met die woorde dat hy nie meer lus is daarvoor nie, want dit is tog suur.

DUIE

Die naamwoord **dui** of **duig** is een van die woorde wat 'n baie lae gebruiksfrekwensie het. 'n **Duig** is enigeen van die gebuigde wandplanke van 'n vat, kuip of houtemmer. Hierdie planke word met hoepels teen mekaar gehou. Wanneer so 'n vat dus **in duie stort**, beteken dit dat hierdie planke inmekaarval deurdat die hoepels losraak of nie goed kan sluit nie.

DUIFIE

'n Duif is 'n simbool van onskuld en opregtheid. Dit is ook 'n simbool van die siel soos in West-Gotiese en Romaanse kuns voorkom. Die Slawiërs glo dat die siel van die mens by afsterwe in 'n duif verander. In die Christelike godsdiens word die Heilige Gees as 'n duif voorgestel.

Duifie sonder gal: Volgens 'n ou volksgeloof het sommige diere, onder andere 'n duif, geen gal nie en kan dus nie kwaad word nie. (In die ou dae het die mense 'n persoon se kwaai humeur toegeskryf aan die nadelige uitwerking wat te veel gal sou hê op so 'n persoon se optrede; Vergelyk **swartgallig wees**.) 'n Poolse natuursage verklaar die volksgeloof dat 'n duif sonder gal is, soos volg: Op die tydstip toe Jesus die kruisdood sterf en só sy offer volbring, het daar 'n duif by Golgota verbygevlieg. Die saggeaarde voël het dermate meegevoel gehad met Jesus en was so diep geskok met die lyding, dat hy gevoel het hoe sy gal wegvloei. Sedert dié tyd, so word vertel, het 'n duifie nie meer gal nie.

DUIM

Iemand/iets onder die duim hê, beteken om iets/iemand in jou mag te hê. Die duim, synde die sterkste vinger, word hier gebruik as die sinnebeeld van mag. Hierdie uitdrukking kan ook waarskynlik verwys na die Romeinse worstelstryd (die hedendaagse stoeiwedstryd). Die worstelstryd was 'n harde en gedugte stryd waarby 'n mens jou uiterste moes inspan, 'n stryd om die lewe. As teken van 'n behaalde sege het die oorwinnaar sy duime op die oë van die verloorder gedruk.

Die segswyse: **iets uit jou duim suig** (iets versin, leuens vertel), kom deur die hele Germaanse gebied voor en is 'n goeie aanduiding van die besonder hoë ouderdom hiervan. Die gedagte waarop hierdie uitdrukking berus, is skynbaar dat 'n mens sekere onbekende sake te wete kan kom deur aan jou duim te suig. Tot hierdie gedagtesfeer behoort verskeie sages wat afkomstig is uit die oudheid van die Europese volke. Die handeling van jou vinger in jou mond steek, kom dan ook in die sages en mitologie voor as 'n algemene manier om wysheid oor enige saak te verkry.

Duim vashou beteken 'sukses toewens' of 'hoop op geluk'. Die uitdrukking strek eeue terug, tot

in die dae van die Romeinse gevegte in die Kolosseum. Destyds kon die toeskouers vir die keiser aandui of hulle die oorwonne vegter se lewe gespaar wou hê deur hul hande met die duim in die vuus toegevoe in die lug te steek. So het die geloof ontstaan dat so 'n gebaar boosheid in iemand se onmiddellike toekoms kan afweer. Maar dit strek selfs verder terug, tot die antieke Assiriese geloof dat die hand se vier ordelike vingers die goeie simboliseer, en die vyfde uitsteeksel, die onordelike 'dwars' wegstaande duim, die bose. Deur die bose vas te klem en onsigbaar te maak binne-in die goeie kon jy die bose se mag verminder, is daar geglo.

DUIMSKROEF

Iemand die duimskroewe aandraai 'om iemand in die nou te bring of om dwang op hom uit te oefen', kom van die vroeëre gebruik om 'n gevangene op allerlei maniere te dwing om 'n bekentenis te maak. Daar was 'n spesiale skroef wat aan die vingerpunte geheg word met 'n skerp punt presies op die lewe van die nael. Nou word die skroef algaande stywer gedraai. Die slagoffer wat byna waansinnig van pyn raak, maak sy bekentenis. Die duimskroef werk op dieselfde manier, maar in hierdie geval word die hele duim vasgeknypt en saamgedruk.

Die waarskuwing: **Jou skroewe draai ek aan!** is ook van die gebruik van die duimskroef afgelei.

DUIWEL

Die woord **duiwel** het sy oorsprong in die Nuwe-Testamentiese Griekse benaming (**δὲ βολῶν** **diabolos**, 'duiwel'). Die Griekse woord beteken 'lasteraar' of 'aanklaer by die regbank', en is dus die letterlike vertaling van die Hebreeus **Satan**, wat ook die betekenis het van 'teenstander, aanklaer by die gereg'. As sodanig kom die woord voor in 1 Tim. 3:11 waar die vroue gesê word om nie kwaad van mekaar te praat of mekaar te belaster nie. Dit is die gewone benaming van die bose geeste wat die mense weerstaan of by God aankla (sien Job 1:7; Openbaring 12:10). Onder die invloed van die Persiese godsdienstleer word die duiwel die gees van die kwaad, die verpersoonliking van die bose. As gees van die kwade speel, as teenstander van God en mens, speel hy in die geloof van ons voorvaders en daardeur selfs in ons spreekwoorde 'n belangrike rol. Heel vroeg al word die slang die liggaamlike verpersoonliking van die Satan, en derhalwe word hy, en nie die slang nie, as die werklike verleier van die eerste mense beskou (Openbaring 12:9, vergelyk Genesis 3:1).

Die uitdrukking **praat van die duiwel en jy trap op sy stert**, gewoonlik verkort na **praat van die duiwel**, hang saam met die onsterflike opvatting dat 'n persoon en sy naam, 'n saak en sy naam dieselfde is. Gesien nou die eng verband tussen 'n persoon en sy naam, dan moet dit mos so wees – so glo die volksmense – dat as jy iemand se naam noem, hy moet verskyn. Let ook op godsdienstige voorskrifte om nie 'n bepaalde godheid se naam te noem nie. Baie mense durf ook nie 'n siekte se naam te noem nie, veral nie die meer afstotende soort siektes soos kanker nie, uit vrees dat dié soort siekte sal verskyn en die spreker sal opeis as slagoffer.

Hy is die duiwel in word gesê as iemand baie boos of vererg is. Jy het met ander woorde letterlik die duiwel in jou lyf – jy is dus deur die duiwel besete en word deur hom gedryf.

DUM-DUM

Geweerkoeël met loodpunt wat oopbars wanneer dit tref.

Op 'n stadium is die koeëls vervaardig in **Dumdum**, 'n dorp naby Kalkutta, Indië.

E

EEND

Soos water op 'n eend se rug: dit maak geen indruk nie. Voëls gebruik hul snawels om hul vere mee glad te stryk. Hulle byt liggies aan die onderpunt van 'n veer en trek dan hul snawel al langs die veer op. Dit verwyder growwe deeltjies en stukkies los vere. Hulle vryf ook hul snawels teen die olieklier wat net voor die stert geleë is. Die olie hou die vere glad en buigbaar. Dit verhoed ook dat die vere water absorbeer.

EENDJIE

Die 'lelike eendjie' in die uitdrukking **die lelike eendjie het in 'n swaan verander**, verwys na iets of iemand van wie 'n mens nie baie verwag nie, maar wat teen alle verwagting tot iets of iemand groot en wonderliks ontluik. Dit is so genoem na die welbekende sprokie van Hans Christian Andersen oor 'n swaan wat deur 'n eend uitgebroei is. Die swaan het uiters eensaam en verstote gevoel omdat hy so vreemd gelyk en nie by die ander eendjies gepas het nie. Later, toe die voël uitgegroeï was, sien hy sy spieëlbeeld en besef dat hy al die tyd nooit 'n eend was nie, maar 'n sierlike swaan – wat toe sy tuiste vind by ander swane, net so mooi en statig soos hyself.

EET

In die Bybel word die ligsinnige uitspraak **'laat ons eet en drink, want môre sterf ons/is ons dood'** (1 Korinthiërs 15:32; vergelyk Jesaja 22:13) gekontrasteer met die belangrikheid daarvan om jou voor te berei vir die sogenaamde oordeelsdag.

ELEMENT

Om **in jou element (te) wees**, beteken 'om in die omgewing, omstandigheid te wees waarin 'n mens of dier hom besonder tuis voel of waar hy die beste aard'. Volgens die antieke Grieke was daar vier elemente wat hulle as die kernpunte van sowel die materiële as die geestelike lewe beskou het, naamlik die *aarde* (of vaste stowwe), *water* (of vloeistowwe), *lug* (of gas) en *vuur* (die temperatuur wat die verandering in die toestand van die stowwe teweegbring). Die elemente vuur en lug is aktief, en word derhalwe geassosieer met die manlike, die skeppende karakter. Die elemente aarde en water is passief, en word geassosieer met die vroulike, die ontvanklike en onderdanige.

END

Wanneer 'n mens **aan die kortste end trek**, kom jy die slegste daarvan af. Hierdie uitdrukking is ontleen aan die gebruik om by die verdeling van goedere 'n strooihalmpie uit 'n bondel te trek; die persoon wat die langste halm uittrek, het die eerste keuse en hy het dus gewen.

ENGEL

As 'n mens sê iemand is 'n **engel**, bedoel jy dat hy/sy jou bygestaan het asof hy/sy deur God self gestuur is om dit doen; dat die persoon baie liefdevol is, ens.

Ek het nog nie sy engel gesien nie, beteken 'ek weet nog niks van sy dood nie'. Die Jode het geglo dat elkeen 'n beskermengel het (Matthëús 18:10) wat hom veilig hou, en by sy dood aan sy vriende verskyn om sy laaste bevel of afskeidsgroete oor te dra. So het die groep gelowiges wat vir Petrus se vrylating gebid het, gedink dat dit sy engel was wat aan die diensmeisie verskyn het om sy laaste groete aan hulle oor te dra toe hy aan die deur klop (Handelinge 12:15, 1933-vertaling).

EUROPIUM

Seldsame, ystergrys aardmetaal, simbool **Eu**, wat rooskleurige of kleurlose soute vorm waarin dit twee-, maar gewoonlik driewaardig is, en wat deur Demarcay in 1896 spektroskopies in ceriumertse ontdek is. Van Latyn **Europa** van Grieks **Europe**, ‘Europa’ wat oorspronklik ‘land van die ondergaande son’ beteken het.

F

FAÏENCE

Geglasuurde plateel- of erdewerk.

Dit is genoem na **Faenza**, 'n stad in Noord-Italië naby Ravenna wat bekend is as keramiek-vervaardigingsentrum.

FARAD

Dit is die naam van 'n eenheid van elektriese kapasiteit; kapasiteit van 'n kondensator waarin die elektriese potensiaalverskil tussen die plate een volt is en as een coulomb elektriese lading daarop geplaas word.

Dit is genoem na die Engelse wetenskaplike, **Michael Faraday** (1791-1867). Hy het die eerste dinamo, voorloper van die moderne dinamo's en generators, ontwikkel. Vanuit sy ontdekking van elektromagnetiese induksie het die ontwikkeling van elektriese industriële masjienerie gestam; hy het ook die wette in verband met die elektrolise geformuleer.

FARISIEËR

As soortnaam beteken dit ‘geveinste, eiegeregtigde persoon, huigelaar, skynheilige’. Die naam **Farisieër** beteken ‘afgeskeidene, afgesonderde’. Dit was die naam van 'n lid van die hoogaangeskrewe godsdienstige party of sekte in die vroeë Palestynse Judaïsme wat sy bloeitydperk in die laaste halfeeu voor Christus beleef het. Elke Farisieër was ook 'n skrifgeleerde, volksgebonde en handhawer van die voorvaderlike instellings. Hulle is voorts gekenmerk deur die stipte onderhouding nie alleen van alle uiterlike vorme en van die geskrewe wet nie, maar ook van die sogenaamde mondelinge leer en nougesette vaskleef aan traDit isies of oorleweringe van die ou mense wat egter, veral in Jesus se tyd, dikwels ontaard het in uiterlike vormdiens en selfverheffing op sedelike gebied, sodat die lede as geveinsdes en skynheiliges bestempel is.

FEBRUARIE

Hierdie maandnaam kom van die Latynse byvoeglike naamwoord **februarius**: ‘van die reinigingsfees’; **mensis Februarius** beteken dus letterlik ‘maand van die reinigingsfees’, dus: ‘die reinigingsmaand’. **Februa** was die naam van die reinigingsfees wat die Romeine gevier het. Oorspronklik was Februarie die laaste maand van die Romeinse jaar en op 15 Februarie is daar reinigingsoffers gebring tydens die versoeningsfees. **Februus** was moontlik die naam van die Etruskiese god wat die ekwiwalent was van die Latynse **Dit is Pater** (**Dit is** van **ditis**, ‘ryk’), die Romeinse god van die dooies. Die maand **Februarie**, die maand van die dooies, is aan hom toegesê.

FERMIUM

Dit is 'n radioaktiewe chemiese element wat in 1954 ontdek is by die Universiteit van Kalifornië, waar dit dit gereproduseer is in die kernreaktor deur plutonium met neutrone te bombardeer.

Dit is genoem na die Italiaans-gebore Amerikaanse kernfisikus, **Enrico Fermi** (1901-1954). In 1938 kry hy die Nobelprys vir Fisika vir navorsing in verband met radioaktiewe materiale. Hy het 'n baie belangrike rol gespeel in die atoombom-projek deur middel van navorsing en aktiewe deelname ná sy aankoms in die VSA in 1939. Hy was aan die hoof van die groep wetenskaplikes wat by die Universiteit van Chicago (1942) die eerste selfonderhoudende kern-kettingreaksie bewerkstellig het.

FERREIRA

Ons weet nie wie die man in die volgende uitdrukking was nie, hoewel die van baie bekend is: **Vat jou goed en trek, Ferreira**, wat beteken 'maak dat jy wegkom, laat vat'. Daar is geen bewys dat die volksliedjie waaruit hierdie uitdrukking kom, tydens die Groot Trek in 1836 ontstaan het nie.

(Stamvader **Ignatius Ferreira** van Lissabon was op die Engelse skip *Chandos* wat tydens die storm tussen 16 en 17 Junie op die Tafelbaaise strand gedryf is. Hy tree in diens as VOC-soldaat maar kry later die leenplaas De Hartebeest Kuyl oor die Gouritsrivier. Hy trou in 1735 op Stellenbosch met Maria Terblans/che en is in 1772 "over de berg", dit wil sê die Overberg, oorlede.)

FES

Ronde mus sonder rand en plat van bo, soms met neerhangende kwassie, wat deur die Kaapse Maleiers en baie Moslems gedra word. Frans van Turks **fes** van **Fez**. Laasgenoemde is 'n stad wat geleë is in noordelike Sentraal-Marokko. Dit is die land se godsdienssentrum en was vroeër die sultan se noordelike hoofstad.

FISANT

Hoenderagtige, wilde bosvoël wat soos 'n patrys lyk (*Pternistis swainsoni* of *nudicollis*). Van Oud-Frans **fesan**, **faisan** van Latyn **phasianus** van Grieks **phasianos** 'voël van die Phasisrivier'. Dié rivier vloei van die Kaukasus na die Swartsee.

FLAMINK/FOLMINK

Dit is die naam van 'n voëlsoort (fam. *Phoenicopteridae*) van Ndl. **Flamingo** van waarskynlik uit Portugees **Flamengo**, 'Vlaming', **flamengo**, 'gevlamd', **flamingo**, die voëlnaam'; ook Spaans **flamenco** (die Andalusiese dansstyl). Daar word gewys op die verband met **Vlaming**, **gevlamd** en op **Vlaamse eilande** (dit wil sê die Asore).

FOLTER-/PYNBANK

Beskuldigdes is vroeër jare aan hul tone op die **foter-/pynbank** vasgebind met toue, waarna hulle met 'n windas uitgereek is. Figuurlik gesproke verwys **folterbank** na omstandighede wat leed of geestelike lyding meebring (uitdrukking: **die folterbank van berou**).

FRANGIPANI

1. Dit is die naam van enigeen van sekere tropiese Amerikaanse struik of klein boompies (spp. *Plumiera*, fam. *Apocynaceae*) met tregtervormige blomme in eindstandige byskerms. Dit is 'n groot gunsteling in tuine in die warmer en meer gematigde streke van Suid-Afrika.
2. Dit is verder die naam van 'n soort reukwerk van die rooijasmyn gemaak, of met 'n geur soos dié van genoemde blom.

Fr. **fangipani** van (**gants de**) **frangipane**, (handskoene met) **frangipani** van It. naam van die Markies **Frangipani/e** van Rome, wat in die 16de eeu 'n parfuum gemaak het om handskoene mee te parfumeer. Dit het die naam gekry wat weer op die blom en plant oorgedra is.

FRANK

1. Die **frank** is die geldeenheid van Frankryk, Switserland, België en Luxemburg wat uit 100 centimes bestaan. Oud-Frans **franc** van die Latynse legende **Franctorum rex**, 'koning van die Franke', soos dit voorkom op die goue munte geslaan in 1360 gedurende die bewind van Jan II (ook Jean le Bon 1350-1364) van Frankryk.

2. Dit beteken ook vrymoedig, onbeskroomd, rondborstig. Die Nederlandse **frank** kom van die Oud-Franse **franc** van Laag-Latyn **Francus** 'n Frank', dit wil sê 'n vrye persoon, vryman wat in verband staan met die Engelse woord **frank**. Dit was die naam van 'n lid van die verenigde Germaanse volkstamme wat die Frankiese ryk gestig het. (Lg. naam kom van die Oud-Engels **Franca**, die Oud-Engelse benaming vir die werpspies, die nasionale wapen van hierdie stamme.) Iemand van **frank en vry leef** is dus heeltemal vry of ongebonde (hoewel nie bandeloos nie).

FRIES

Dit verwys na 'n versierde strook, sierband, sierrand. Van Oud-Frans van Middeleeuse Latyn **frisium, frigium** 'fraiing, geborduurde werk' van Latyn **Phrygium** van **Phrygië** 'Frigië', bekend vir die borduurwerk wat daar gemaak is.

FUCHSIA/FOKSIA/FOKSIE

Dit is die naam van 'n bekende geslag struik of klein boompies (fam. *Onagraceae*), meestal inheems in Mexiko en Suid-Amerika; dit is ook die benaming (meestal in die tweede lid van die volksname) vir verskeie Suid-Afrikaanse plante en blomme van ander geslagte (**wildefuchsia**/kinderbessie; **rietfuchsia**/besemgoedjies). Van Ndl. **foksia/fuchsia**; Engels **fuchsia**.

Dit is genoem na die 16de-eeuse Duitse plantkundige **Leonhard Fuchs** (1501-1566).

G

GABRIËL

Gabriël van Hebreeus wat beteken 'man van God', is volgens die Bybel een van die aartsengele en die verkondiger van goeie boodskappe.

GAWIE

Gawie, die Afrikaanse verkleiningsvorm van die voornaam Gabriël, word met 'n aanvangskleinletter geskryf as **gawie** om te verwys na 'n agteraf, torrerige, ongemanierde vent (**hy gedra hom net soos 'n regte gawie**), of na 'n eenvoudige, onervare persoon, 'n groentjie (**'n Plattelandse gawie ken nie die dorpsmaniere nie**). 'n **Dorpsgawie** is weer 'n dorpenaar wat onkundig is omtrent die plaaslewe.

Vergelyk soortgelyke teenstellende benamings:

dorpsjapie, plaasjapie

dorpsgawie, gawie (waar **plaas-** ontbreek)

dorpslewe, plaaslewe

GAILLARDIA

Dit is die naam van 'n geslag van die familie *Compositae*, omvattende sowat 15 soorte Amerikaanse kruidgewasse wat veral om die sierlike geel of rooierige blomhofies gekweek word. Van Nieu-Latyn **Gaillardia** genoem na **Gaillard de Marentonneau**, 'n 18de-eeuse Franse plantkundige.

GAL

Gal is 'n bitter vloeistof (vandaar **galbitter** en **bitter soos gal**) wat deur die lewer afgeskei word. Volgens die Grieke het die gal 'n groot invloed gehad op iemand se aard en stemming. Die gal bewerk glo drif en wrok. Aan 'n oorvloed van gal is 'n bepaalde gemoedstoestand te wyte: in navolging van die Griekse woord vir gal word dit dus 'n choleriese toestand genoem. Die byvoeglike naamwoord **choleries** beteken 'gekenmerk deur vinnige afwisseling van sterk gemoedsaandoeninge: opvlieënd, vurig, impulsief'. 'n Mens met hierdie temperament het dus te veel gal; iemand wat **gal afgaan** gaan woes tekere en word kwaad.

GALG

Die **galg** word vandag nog gebruik om misdadigers aan op te hang. Dit is 'n raamwerk bestaande uit twee pale en 'n dwarsbalk waaraan die ter dood veroordeeldes opgehang word. (In ligter luim: in studentetaal verwys **galg** na 'n bord met eksamenuitslae!) Daar is heelwat idioome wat hierdie strafmiddel as kerngedagte het, onder andere **botter aan die galg smeer** (sien *botter*) **bou 'n galg vir 'n ander, dan hang jy jouself daaraan; dit lyk of hy van die galg geswaai het; vir die galg grootmaak/vir galg en rad opgroei; so slim soos die houtjie van die galg** (sien *Hout*) en **as jy vir die galg gebore is, sal jy nie deur 'n koeël sterf nie**.

GALGEHUMOR

Galgehumor is die bittere skerts van 'n ter dood veroordeelde. Figuurlik gesproke is dit die gespot met die moeilikhede en onaangenaamhede wat deurgemaak moet word sonder die vooruitsig op verligting.

GALGEHUWELIK

Al wat 'n veroordeelde in die ou dae dalk nog kon red, was 'n **galgehuwelik** wanneer 'n jongvrou van onbesproke gedrag volgens 'n ou volksgebruik onder andere in Engeland en Pole bereid was om met hom te trou.

GALLIUM

Dit is die naam van 'n seldsame, maar in klein hoeveelhede wydverspreide, blouerige of gryserige wit, metallieke element, wat in 1875 deur P.E.L. de Boisbaudran (1838-1912) spektroskopies in sinkblede ontdek is nadat die bestaan daarvan as eka-aluminium in 1869 deur Mendelejew (1834-1907) voorspel is. Van Nieu-Latyn van Latyn **gallus** 'hoenderhaan' (skertsende vertaling van die naam van die ontdekker, bogenoemde Franse chemikus).

Waarom die hoenderhaan, blyk uit die volgende:

In die tyd van Antieke Rome was die Latynse woord **gallus** 'hoenderhaan' en **Gallus** 'Galliërs' homonieme. Die assosiasie van die Franse haan as nasionale simbool is egter apokrief, aangesien die haan nie as 'n nasionale personifikasie of in die Galliese mitologie as heilige dier beskou is nie, omdat daar toe nog geen "Galliese" (Franse) volk bestaan het nie, maar slegs 'n losse federasie van Galliese stamme.

Die assosiasie van die hoenderhaan met Frankryk dateer uit die Middeleeue toe dit veral deur die vyande van Frankryk gebruik is om met die Franse te spot. Later is die verband tussen die

hoenderhaan en die Galliërs deur die Franse konings vasgelê vanweë die haan as sterk Christelike simbool (Petrus wat Jesus drie maal verloën het waarna die haan gekraai het; die kraai van die haan dui op die daaglikse oorwinning van lig oor duisternis en derhalwe van goed oor kwaad, asook die feit dat die Christen bedag en gereed moet wees vir die skielike koms van Christus, met hanekraai.) Tydens die Renaissance het die hoenderhaan 'n simbool van Frankryk as Katolieke staat geword asook 'n Christen-simbool in die vorm van die weerhaan op kerktorings (sien *Haan*.)

GALVANISME

Dit is galvaniese, dinamiese of stromende elektrisiteit, elektrisiteit wat ononderbroke in een rigting vloei, veral soos deur chemiese reaksie opgewek in 'n **galvaniese battery** of **element**.

Dit is genoem na die Italiaanse natuurkundige en anatoom **Luigi Galvani** (1737-1798) wat hierdie soort elektrisiteit teen 1790 ontdek het toe hy 'n koper- en 'n sinkdraad by 'n voorbereide dooie padder gebruik het; hy het die bewegings by die paddabeen toegeskryf aan 'dierlike magnetisme', 'n verklaring wat later deur Volta reggestel is. Hierdie teenstrydigheid het die ontwikkeling van fisiologienavorsing gestimuleer.

GAMALIËL

Aan die voete van Gamaliël sit beteken 'om by 'n beroemde leermeester onderrig te ontvang, die voorreg te geniet van 'n uitstekende opvoeding'.

Gamaliël was 'n wyse Farisieër wat besonder hoë aansien onder die mense geniet het (Handelinge 5:33) en wat Paulus se hooggeëerde leermeester was (Handelinge 22:3). Eersgenoemde was volgens die Talmud die kleinseun van die beroemde Rabbi Hillel. Hy het onder andere opgetree tydens die Joodse Raad se beraadslagings ten opsigte van Johannes en Petrus se prediking (Handelinge 5:34-40).

Om **aan iemand se voete te sit**, beteken om so 'n persoon se leerling te wees – dit is ontleen van die gewoonte onder die Jode dat die onderwyser op 'n hoë stoel sit en sy leerlinge op 'n laer vlak staan of sit; dit dui op die hoë agting wat die Jode gehad het vir 'n leraar van die Wet.

GANS

As jy **die gans doodmaak wat die goue eiers lê**, verloor jy juis dít wat vir jou wins inbring. Die bron van hierdie gesegde lê in 'n fabel van Esopus uit die oorspronklike Grieks vertaal: 'n Besonder toegewyde aanbieder van Hermes het van daardie god 'n gans wat goue eiers kon lê, present gekry. Die man het egter nie gewag om bietjie vir bietjie gehelp te word nie, en omdat hy gedink het dat die gans se binnegoed alles van goud was, het hy haar daar en dan geslag. Die gevolg was dat hy nie alleen in sy verwagting teleurgestel is nie, maar ook die eiers verloor het; want die binnegoed was maar net die ene vleis. So gooi spekulante dikwels deur hulle begeerte vir groter winste die besittings weg wat in hulle hande is.

Hier volg 'n algemener weergawe:

'n Man en sy vrou het eendag 'n gans gehad wat elke dag 'n goue eier gelê het wat hulle dan vir baie geld verkoop het. Hoe meer geld hulle gekry het, hoe meer wou hulle hê. Hulle besluit toe om die gans dood te maak, oop te sny en al die goud uit te haal. Maar toe kry hulle geen goud binne-in haar nie. Sy het maar nes enige ander gans gelyk. Nou was die gans egter dood, daar was geen goue eiers meer nie en hulle heerlike bron van inkomste was daarmee heen!

'n Stadige gans verloor sy kans: deur alte stadig te wees, laat 'n mens jou kans verbygaan.

Ganse aanjaag: weens besopenheid slingerend loop.

GEDOOG (GEDOË)

In Middelnederlands beteken **doghen, ghedoghen**: 'lijden, lijdsam zijn, geduldig zijn, toestaan'; die oorspronklike betekenis was 'kunnen uithouden'. **Gedoogen** is verwant aan **deugen** (vergelyk: *gedogen, gedoogde, heeft gedoogd, mededogen, mededogend*).

So 'n toestand kan ons nie gedoog nie: so 'n toestand kan ons nie toelaat, duld, verduur, verdra, doog nie.

GEDY

Die Ndl. werkwoord **gedijen** beteken 'groeï, word'. Die ou deelwoord is behou in **gedegen** (goud), Afrikaans **gedeë** (goud). **Dege** soos in Ndl. **ter dege kom** van Middelnederlands **deghe**: 'aanwas, voorspoed'. (Vergelyk Ndl. **terdege/terdeeg**, Afr. **terdeë**.)

Onregverdige goed gedy nie: goed wat op oneerlike wyse verkry is, bring geen voordeel nie.

GEE

Die beroemde spreuk **gee (dan) aan die keiser wat die keiser toekom, en aan God wat God toekom**, is afkomstig uit Matthëús 22:21 waar sekere Farisieërs vir Jesus met 'n strikvraag probeer uitvang het deur hulle op sy onpartydigheid te beroep: glo Hy dat die Jode werklik aan die Romeinse besettingsmagte onderdanig moet wees? In die groep was daar sommiges wat die ou teokrasie (waar God die enigste werklike regeerder was) voorgestaan het, terwyl ander van die Herodiaanse faksie was, met ander woorde die voortgesette Romeinse besetting ondersteun het. Jesus antwoord dat daar aan sowel die goddelike as die aardse gesag op hul onderskeie gebiede onderdanigheid verskuldig is.

GEESTE

Johannes (1 Johannes 4:1, 1933-vertaling) waarsku sy lesers as hy met hulle oor dwaalleraars praat deur te sê: **stel die geeste op die proef!**, met ander woorde, moenie aanvaar dat elke profeet wat in die gemeente optree met die Gees van God vervul is nie. Ons gebruik die uitdrukking om mekaar te maan om nie ander goedsmoeds te vertrou nie.

GEHAZI

Vanwaar, Gehazi? beteken 'Waar kom jy vandaan, waar was jy?'. Vergelyk 2 Konings 5:25, 1933-vertaling.

GEITJIE

'n **Geitjie** is 'n persoon, veral 'n vrou, wat gou kwaad word of 'n vennynige tong het. In plaas van geitjie in die uitdrukking is voorheen na 'n akkeDit is verwys. Volgens bygeloof was die akkeDit is baie giftig. In Suid-Afrika is dié bygeloof oorgedra op die verwante en eweneens onskuldige geitjie.

GELAG

Die woord **gelag** in die uitdrukking **die gelag betaal** het niks te doen met skaterlag of uitbundigheid nie. Die Middelnederduitse woord **gelach** se oudste betekenis was waarskynlik: 'die byeengelegde goedere nodig vir 'n fees'; die woord is verwant aan **leggen** wat beteken 'om te lê'. Die **gelag** het later verwys na die gesamentlike onkoste van 'n aantal persone wat kos en/of drank in 'n herberg geniet het. In Afrikaans beteken hierdie uitdrukking om die straf van ander te dra, en om alleen te boet vir wat jy saam met ander misdryf het.

GENOEË

Die Ndl. werkwoord **genegen** is die deelwoord van **nijgen**, ook **geneigd** en **geneigdheid** kom van **neig** (in Afrikaans) van **nijgen**. In Middelnederlands beteken **nijgen** 'buig, neig'.

Genoë neem met iets: tevrede wees met iets.

Na genoë handel: maak soos jy lus het.

GERT

Gert is 'n bekende persoonsnaam in Afrikaans, afgelei van **Ger(h)ard(us)**, van die Germaanse samestelling **ger**: 'spies' + **(h)ard**: 'hard'.

Gert Erf is Gert Swerf verwys na iemand wat sy besittings erf en dit maklik kwyt raak (aangesien hy nie self daarvoor gewerk het nie). 'n Ander variant van hierdie idiomatiese uitdrukking is **erfgeld is swerfgeld**.

GERUG

Hierdie woord beteken vandag 'onseker, vals berig, praatjie, reputasie, faam; geluid, geraas'.

Vroeër het dit onder andere verwys na 'roep, geskreeu, bekendmaking, alarm' en is afgelei van die werkwoord **roep**. Die oorspronklike betekenis van die selfstandige naamwoord **gerug** moet dan opgevat word in die betekenis van klank, die geskal van die trompet tydens 'n veldslag en strydgevoel, en dit is in die Middeleeue in hierdie verband gebruik.

GESÊ

So gesê, so gedaan kom van Latyn **Dictum, factum** (Terentius, *Heautontimorumenos* V, I, 31).

GESLEPE

Die woord **geslepe** is afkomstig van **geslepen**, wat die verlede deelwoord is van Nederlands **slijpen** en beteken 'listig', skelm of sku'. Dit is eintlik gesê van die verstand of brein, soos wat dit blyk uit die 17de eeu toe die uitdrukking bestaan het: **die hoof, verstand, vernuf slyp** beteken 'die sinne skerp te maak' (vergelyk Afrikaans **skerpsinnig**). Die vergelyking wat daar is tussen **geslepe** vent en **geslypte** (Nederlands **geslepe**) mes is voor die hand liggend. Die teenvoeter van hierdie gesegde is naamlik bot van verstand wees/stompsinnig. Hierdie segswyse is ook oorspronklik slegs toegepas op stomp messe en swaarde.

GETY

Onder **gety** word verstaan 'die reëlmatige terugkeer van eb en vloed, stroom'.

As die gety verloop, versit 'n mens die bakens: Vroeër is die bakens wat die diepte aangetoon het, letterlik versit namate die gety styg of daal. Figuurlik gesproke beteken dit 'n mens moet jou by nuwe omstandighede aanpas deur ander maatreëls te tref. Daar is ook nog 'n paar ander idiomatiese uitdrukkings in Afrikaans waar **gety** die trefwoord is, naamlik:

Die gety waarneem: van 'n gunstige geleentheid gebruik maak.

Die gety laat verloop: die gunstige geleentheid ongebruik laat verbygaan.

Met die gety saamgaan: met die stroom saamgaan, nie 'n standpunt kan inneem en daarby bly nie.

GEWEEG

Die gesegde (**jy is**) **geweeg en te lig bevind** beteken dat jy getoets is en nie daartoe in staat was om die toets te slaag nie. Volgens Daniël 5 het die vingers van 'n man se hand die woorde **mene, mene, tekel, parsin** op koning Belsasar se paleismuur geskryf terwyl hy besig was met 'n groot

feesmaal (Daniël 5:5). Daniël het die betekenis daarvan as volg uitgelê: *mene*: God het die dae van jou koninkryk genommer en dit aan 'n einde gebring; *tekel*: jy is in die skaal **geweeg en te lig bevind**; *parsin* (*peres*): jou koninkryk word verdeel en aan die Mede en Perse gegee.

GEWOONTE

Die mag van die gewoonte: van Latyn **Consuetudo alterna natura** (Cicero, *De finibus bonorum et malorum* 5, 25, 74).

GHIENIE

Rekenmunt ter waarde van R2,20; oorspronklik was dit 'n goue muntstuk ter waarde van 21 Engelse sjielings. Die Engelse muntstuk **guinea** was in gebruik tussen 1663 en 1883 en is gemaak van goud uit **Guinee**; sedertdien is dit 'n denkbeeldige rekenmunt.

GLAUBERSOUT

Dit is gekristalliseerde natriumsulfaatdekahidraat wat in kleurlose, vervloeibare, monokliene kristalle as ligte purgeermiddel aangewend word en ook in die verwery-, druk- en tekstielnywerhede gebruik word.

Dit is so genoem na die ontdekker, **Johann Rudolf Glauber** (1604-1668), 'n Duitse chemikus en fisikus, wat ook **glauberiet** ontdek het.

GOETHIET/GÖT HEIT

Dit is 'n gelerige, rooierige of swarterige bruin, waterhoudende okside van yster, wat in die ortorombiese stelsel kristalliseer en in prisma's of veselrig, skubvormig of massief op verskeie plekke in Europa en elders voorkom, gewoonlik in assosiasie met limoniet of hematiet.

Dit is 'n ystererts en is so genoem ter ere van die Duitse digter en dramaturg, **Johann Wolfgang (von) Goethe** (1749-1832).

GORDIUS

Gordius, die mitiese koning van Frigië, was getroud met die godin Cybele: hul seun **Midas** het sy vader opgevolg. Gordius het 'n baie ingewikkelde knoop in die riem aan die Dit isselboom van sy strydwa gemaak wat as **die Gordiaanse knoop** bekend gestaan het. Die persoon wat dit kon losmaak, sou die wêreldheerser word. Niemand kon dit egter regkry nie, maar Alexander die Grote het die probleem opgelos deur die riem eenvoudig met sy swaard deur te hak (kap).

'n Gordiaanse knoop deurhak (deurkap, deursny) beteken dus om 'n moeilikheid op summiere wyse of deur drastiese maatreëls uit die weg te ruim.

GROF-/SWAARGESKUT

Hieronder word 'n groot vuurmond verstaan, dit wil sê 'n vuurmond van groot kaliber; in die 17de eeu het dit bekend gestaan as 'n **grove bus**, dit wil sê 'n swaar/growwe geweer'. (Die Afrikaanse woord **buskruit** kan teruggevoer word tot die volgende samestelling, naamlik **kruid**: poeier vir die **busen**: geweer.) Die uitdrukking **grof-/swaargeskut** beteken verder kwaai uitskeltaal.

GROOTSKEEPS

Ons praat van **iets grootskeeps doen** in die sin van of op die trant van 'n groot skip/skepe, dit wil sê op groot voet/skaal (grootskaals) waarby geen koste ontsien word nie, deftig.

GUARNERIUS

Dit is die naam van 'n viool vervaardig deur 'n lid van die beroemde Italiaanse familie **Guarneri**,

vioolbouers in die 17de en 18de eeu. Die Guarneri-familie was afkomstig van Cremona. **Andrea** (c. 1626-1698), 'n student van Niccolò Amati, was die eerste van dié vioolbouers; sy kleinneef **Guiseppe** (1687?-1745), ook bekend as **del Gesù** omdat sy kenteken die kruis en die letters IHS was, was die grootste vakmeester van die familie.

GUILLOTINE

Dit is die naam van die werktuig (valbyl) wat in 1792 tydens die Franse Rewolusie ingevoer is om ter dood veroordeeldes te onthoof, en wat bestaan het uit twee staande balke, bo deur 'n dwarsbalk verbind, waartussen in gleuwe 'n swaar, skerp mes was wat vinnig op die nek van die daaronder geleë veroordeelde neergekom het. Onthoofding met die **guillotine** is nog tot onlangs in Frankryk en België toegepas.

Die guillotine heet na die Franse geneesheer **Joseph-Ignace Guillotin** (1738-1814), wat die valbyl verbeter het deur die reguit mes te vervang deur 'n byl met konvekse snykant sodat dit terselfdertyd kap en sny.

H

HAAI

Na die haaië gaan is 'n vaste uitdrukking wat beteken 'n skip wat in die see verdwyn', of figuurlik gesproke 'iemand wat reddeloos verlore gaan/te gronde gaan'.

HAAN

Die haan is 'n simbool en versinnebeelding van waaksaamheid en bedrywigheid. Gedurende die Middeleeue was die haan 'n belangrike Christelike beeld wat byna altyd te sien was op die hoogste windwysers (vergelyk die weerhaan), katedraaltorings en -koepels. Die haan is beskou as 'n simbool van waaksaamheid en van die opstanding. Dit moes die Son (Christus) sien en verwelkom selfs voor Hy in die Ooste verskyn.

In Afrikaans sê ons **geen haan sal daarna kraai nie**, dit wil sê niemand sal ooit iets daarvoor sê nie. Hierdie uitdrukking dateer uit die 17de eeu. Sommige mense het gemeen die oorsprong van die gesegde lê in die bekende verhaal van Petrus wat Jesus verloën, maar dit kan nie gestaaf word nie, aangesien Jesus bedoel het dat Petrus hom vóór die kraai van die haan, dit wil sê voor dagbreek, drie keer sou verloën. Die oorsprong moet eerder gesoek word in die volksgeloof dat die haan wat die enigste toeskouer by 'n moord is, se gekraai die moordenaar sal verklap. Wanneer 'n onreg gepleeg word en niemand ooit daarvan sal weet nie, word gesê: **daar sal geen haan na kraai nie**.

Sy haan moet (altyd) koning kraai: hy moet (altyd) sy sin kry, die meeste te sê hê.

Elke haan is koning op sy eie mishoop: elkeen voel hom die meerdere op sy eie gebied.

As Petrus by is, praat 'n mens nie van die haan nie: dit sou taktloos wees om onaangenaamhede uit 'n persoon se verlede in sy teenwoordigheid te bespreek.

HASEPAD

Om **die hasepad (te) kies**, is om vinnig op vlug te slaan; jouself vinnig uit die voete te maak soos 'n haas. Reeds baie vroeg is die haas beskou as 'n soort bang dier en sy naam is gegee aan 'n lafaard, soos blyk uit die *Lex Salica*, waarin vermeld word dat wanneer iemand 'n ander persoon vir 'n haas uitskel, hy beboet sal word. Hierdie eienskap van vrees het aanleiding gegee tot verskillende uitdrukkings wat almal beteken 'op die vlug slaan'. In werklikheid probeer die haas om sy agtervolgers af te skud deur 'n vinnige reguit vlug. Hy kan 'n snelheid van sowat

50 km/h behaal. Voordat hy op die vlug slaan, bly hy so lank moontlik doodstil en inmeekaargekrimp sit. Op die laaste oomblik kies hy dan die hasepad.

HAFNIUM

'n Rekbare, sagte metaal, wat hoogglansende, heksolnale kristalle vorm en gebruik word in die vervaardiging van wolframdrade vir elektriese gloeilampies.

Van Nieu-Latyn **hafnia**, die Latynse naam vir Kopenhagen, Denemarke.

HALS

In Ndl. kom die uitdrukking voor, naamlik **om hals brengen**, wat in Afrikaans bekend is as 'om die lewe bring'. Die sinonimiteit van die woorde **hals** en **lewe** in sodanige gevalle vind ons nog in enkele samestellings, byvoorbeeld **halsmisdaad**, **halsreg**, **halsbrekend**, **halsstraf** en **halsregter**. In die Middeleeue het **hals** ook voorgekom in die betekenis van liggaam of persoon, soos onder andere in die Ndl. uitdrukking **een dood hals**, **een bloed**. In Afrikaans bestaan hierdie uitdrukking nie, maar ons praat wel van **die arme bloedjie** wanneer met simpatie van 'n klein 'persoontjie', dit wil sê 'n kind, gepraat word.

HAMER

In die uitdrukking **onder die hamer kom** wat beteken 'opgeveil word; in die openbaar aan die hoogste bieder verkoop word', verwys die **hamer** na 'n stuk houtgereedskap soos 'n hamer gemaak, wat dien as teken en middel van gesag. Tydens 'n veiling slaan 'n afslaer met die hamer op 'n metaalplaat om 'n koop te beklink. Hierdie uitdrukking vind sy oorsprong in die Noorse mitologie by Donar, ook genoem Thor. Thor (Ood-Noors **thorr** beteken 'donder') word gereeld op sendings gestuur om die ysreus weg te hou van die aarde en die hemel. Thor is 'n vriend van die mensdom, beskermder van die aarde, die hemel en die gode. Die hamer Mjölfnir ('die vernietiger') is Thor se kosbaarste besitting. Hierdie hamer, wat gemaak is uit 'n meteoriet, keer altyd na sy hand terug nadat hy daarmee gegooi het. Met Mjölfnir hou Thor die ysreus van die onderwêreld weg van die aarde, en na elke winter slaan hy met hierdie hamer die ysblokke stukkend sodat die lente kan aanbreek. Hy het ook deur middel van sy hamer bevestiging verleen aan die sluit van 'n belangrike ooreenkoms, soos byvoorbeeld 'n huwelik. In navolging van hierdie handeling deur Thor het die Germane verskillende voorwerpe gewy aan hul godheid deur middel van die gebruik van 'n hamer, waardeur daar dan aan die handeling krag verleen is en waardeur sodanige handeling bevestig is.

Op iets hamer beteken om aanhoudelik daarop klem te lê.

HANDE

Om jou hande in onskuld (te) was, is 'n uitdrukking wat ontleen is aan 'n ou Israelitiese gewoonte. Dit het allereers betrekking op bloedskulde en vind daarin 'n verklaring. In Deuternomium 21:6 word breedvoerig beskryf hoe die oudstes van 'n stad hulle moet suiwer van die verdenking van medepligtigheid aan byvoorbeeld manslag wat naby die betrokke stad gepleeg is. Met hierdie segswyse word te kenne gegee dat daar geen bloed aan hul vingers bly kleef het nie, en so is hulle dus gesuiwer van alle deelgenootskap aan die vergote bloed. Pilatus, die Romeinse goewerneur van Judea (26-36 n.C.) het hierdie gewoonte nagevolg tydens die vervolging en latere veroordeling van Jesus. Die uitdrukking **die hande was oor iets** ontstaan as gevolg daarvan.

Baie hande maak ligte werk: as 'n groep mense saam aan iets werk, is dit makliker vir elkeen afsonderlik.

HANDSKOEN

Iemand die handskoen toewerp beteken om iemand uit te daag tot die stryd. Dit dagteken uit die Middeleeue: Wanneer die een ridder sy handskoen voor die voete van 'n ander een werp, beteken dit dat hy daardie ridder tot 'n geveg uitdaag. Indien die uitgedaagde die handskoen optel, gee hy hiermee te kenne dat hy die uitdaging aanvaar en dus reg is vir die stryd.

HANS

Die voornaam **Hans** is afgelei van **Johannes** van Latyn van Hebreeus wat beteken 'God is goed'; dit is 'n algemene naam in die Bybel, maar word veral in verband gebring met Johannes die Doper. 'n **Hansie-my-kneg**: onderdanige dienskneg/handlanger.

Hansie-my-kneg speel: om 'n ander te bedien.

Die minder gebruiklike **skraalhans** verwys na 'n gierigaard.

Skraalhans is daar kok: daar is maar min te ete.

HANSWORS

Oorspronklik was dit 'n vaste komiese figuur van die ou Duitse toneel, verwant aan die Italiaanse harlekyn, tans 'n nar of grapmaker in 'n toneelstuk of sirkus. By uitbreiding beteken dit 'iemand wie se gedrag komies, belaglik is'. Ndl. **hansworst** van Platduits **Hans Worst** van Hoogduits **Hans Wurst/Hanswurst** is die naam van 'n ou Duitse toneelfiguur, die eerste in 'n Platduitse vertaling van 1519. (Vergelyk ook Fr. *Jean Potage* en Eng. *Jack Pudding*.)

HARDEPAD

Wanneer 'n misdadiger **hardepad** kry, dien hy tronkstraf met harde arbeid uit.

HARNAS

As jy **iemand die harnas injaag**, beteken dit 'om hom kwaad te maak'. Hierdie uitdrukking verwys letterlik daarna om iemand die harnas te laat aantrek vir 'n tweegeveg, soos die ridders van ouds voor 'n geveg gemaak het. Die harnas was 'n wapenrusting van metaal, leer of ander weerstandbiedende materiaal. Die woord **harnas** is ontleen aan Frans wat weer op sy beurt afgelei is van Oud-Noors **hernest** wat 'leërvoorraad' beteken het.

HECTOR (OOK HEKTOR) (eienaam)

Hektor was die grootste en dapperste Trojaanse held tydens die legendariese stryd om Troje – die oorlog tussen die Trojane en die Grieke. Hector was die seun van Priamus en Hecuba, en getroud met Andromache. Sy heldedade word in die *Ilias* van Homerus besing. Hy het Patroclus, Achilles se boesemvriend, gedood en is op sy beurt weer deur Achilles oorwin en gedood.

'n Dapper krygsman word dikwels as 'n **Hektor** beskryf.

HEF

Die hef aan lê nog voor (die grootste moeilikheid lê nog voor) het ontstaan na aanleiding van die besonder hoë noot in die middel van Gesang 2:1 wat voorsangers dikwels laat vasbrand het as hulle die gesang te hoog ingesit het. Die eerste helfte wat taamlik laag gesing is, het so begin:

Die hoë God alleen sy eer,

maar later kom daar 'n hoë noot in die middel van die vers waarvan die woorde lui:

Hef aan, hef aan, roem sy gena.

As 'n mens nie aan die begin laag genoeg ingesit het nie, sou jy nie die hoë note kon haal sonder om te skree nie.

HELM

In die uitdrukking **hy is met die helm gebore** word daar letterlik verwys na die vlies om die kop by kinders by geboorte waaraan versierendheid toegeskryf is. Daarom het die ou advokate in Rome vir die verbetering van hul welsprekendheid musse opgesit. Hierdie bygeloof bestaan vandag nog.

HENRY

Dit is 'n praktiese elektromagnetiese eenheid van self- of wedersydse induksie; selfinduksie van 'n stoombaan waarin 'n stroomverandering van 1 ampère per sekonde 'n elektromotoriese krag van 1 volt induseer.

Dit is genoem na die Amerikaanse fisikus **Joseph Henry** (1797-1878) wat uitgebreide fundamentele navorsing gedoen het in verband met elektromagnetiese fenomene. Hy was die eerste sekretaris en direkteur van die Smithsonian Institution (gestig 1846).

HERKULES (ook HERAKLES)

Volgens die Griekse mitologie was **Herkules** die seun van Zeus en 'n sterfling Alkmene, halfgod van die Grieke en die nasionale held van ou Griekeland. Hy was die beskermer van atletiek en van reis, en draer van die kultuur. Herkules was verder die beliggaming van manklike krag en uithouvermoë en bedeel met baie ander deugde soos moed, energie en meegevoel. Na sy dood word Herkules na Olympus gevoer waar hy met onsterflikheid vir sy heldedade beloon word. Hy is veral bekend weens die verrigting van baie bomenslike dade, veral die uitvoer van die Twaalf Take wat (weens Hera se vyandigheid) deur koning Eurystheus aan hom opgelê is, naamlik:

1. die verwurg van die leeu van Nemea
2. die doodmaak van die Hydra van Lerna
3. die vang van die Kerunitiese takbok
4. die vang van die Erymantiese wildebok
5. die reiniging van die stalle van Augias
6. die wegjaag van die Stymphaliese voëls
7. die vang van die bul van Kreta
8. die vang van die wilde perde (merries) van Diomedes
9. die roof van die gordel van Hippolyte
10. die roof van die beeste van die reus Geryones
11. die roof van die goue appels uit die tuin van die Hesperides
12. die weghaal van Kerberus, die Hond van die onderwêreld.

In die beeldende kuns word hy gewoonlik voorgestel as 'n besonder sterk, forsgeboude, naakte man, met 'n leeuveld oor die arm en 'n knots in die hand. Die **Suile van Herkules** is die benaming vir die voorgebergte aan weerskante van die Straat van Gibraltar wat in die Oudheid veronderstel was om deur Herkules daar geplaas te gewees het.

Daar word dikwels na 'n besonder sterk man verwys as '**n Herkules**.

HERKOUTJIE

Herkou (werkwoord) beteken 'weer kou' en word gesê van plantetende diere wat hul voedsel, nadat dit effens gekou en voorlopig ingesluk is, later in klein hoeveelhede weer opbring en fyn kou om finaal ingesluk te word.

Herkoutjie: klein hoeveelheid voedsel, haarbal

Wanneer ons beweer **hy het sy herkoutjie verloor**, bedoel ons daarmee dat 'n persoon olik of uit sy humeur is. Hierdie uitdrukking het ontstaan na aanleiding van die volksgeloof dat 'n dier wat sy herkoutjie (haarbal) kwytergemaak het, siek word of selfs kan doodgaan.

HERNEUTERMES

Dit is die naam van 'n soort lang, skerp, ouderwetse jagmes, dikwels in 'n skei aan die gordvand op die heup gedra.

Dit is genoem na die **Hernhutters**, die sendelinge (ook bekend as Morawiese broeders) van Genadendal wat sulke messe gemaak en in die handel gebring het. **Hernhut** was die naam van die nedersetting wat hierdie genootskap in ongeveer 1722 op uitnodiging van graaf Nicolaus von Zinzendorf (1700-1760) op sy landgoed gestig het.

HERTZ

Dit is 'n frekwensie-eenheid gelyk aan een siklus per sekonde.

Dit is genoem na die Duitse fisikus **Heinrich Rudolf Hertz** (1857-1894). In die loop van sy eksperimente het hy J.C. Maxwell se elektromagnetiese teorie bevestig; hy produseer en bestudeer elektromagnetiese golwe (wat ook bekend staan as **hertzgolwe**/radiogolwe).

HINK

Hink op twee gedagtes beteken 'nie weet wat om te kies nie, maar wyfel tussen twee verskillende sake'. Dit is ontleen aan 1 Konings 18:21, waar Elia by Karmel vir die Israeliete aansê om God of die Baäls te dien. Die uitdrukking herinner aan iemand wat waggel, aan albei kante mank gaan.

HOENDERSPOOR

Om **die hoenderspoor te dra**, is om 'n bandiet te wees. Vroeër is die regeringsmerk wat die vorm gehad het van 'n hoenderspoor oral op staatseiendom, ook op bandietklere, aangebring. Dit is dus die teken van gevangenskap. Die bandietmerk word ook genoem **hoendervoet, -poot, hanepoot** en **kraaipoot**. Dit is dalk waarom die polisie soms Pote genoem word.

HOFFMANNSDRUPPELS

Dit is 'n kleurlose vloeistof, bestaande uit 'n mengsel van eter, alkohol en eteriese oliemengsel, 'n huismiddel gebruik as hartstimulans, byvoorbeeld by floute of teen krampe en nervositeit.

Dit is genoem na die Duitse geneesheer **F. Hoffmann** (1660-1742).

HOLMIUM

Dit is 'n seldsame erdmetaal wat in gadoniet voorkom; die soute is geel tot bruinerig; in 1878 deur Soret ontdek; is nou verwant aan erbium.

Van Nieu-Latyn **Holmia**, Latynse naam vir Stockholm, Swede.

HOMERUS (ook HOMEROS)

Homerus was die eerste en beroemdste digter van Ou Griekeland, wat volgens oorlewering in die negende eeu v.C. geleef het. Hy was die skrywer van die *Ilias* en die *Odyssee*. Hy lewer 'n waardevolle bydrae deur sy teboekstelling van die bekende Griekse eposse.

Die gesegde **ook (die goeie) Homerus slaap (dut) soms** kom uit die woorde van die Latynse digter Horatius, naamlik **Quandoque bonus dormitat Homerus** wat figuurlik beteken dat die knapste hom ook soms vergis.

HOND

Die hond in die pot vind: te laat kom vir ete.

Bekend as die bont hond: 'n ongunstige reputasie hê.

Twee honde veg om 'n been, die derde stap daarmee heen: 'n mens het rede om te kla as jy

sien iemand anders stap met die vrugte van jou eie arbeid weg.

Vergelyk Esopus se *Die Leeu en die Beer*: 'n Leeu en 'n beer het gelyk op 'n takboklammetjie afgekom en het kwaai gespook totdat hulle uitgeput en halfdood moes bly lê. Toe kom jakkals daar aangedraf, sien die twee daar kapot lê met die lam tussen hulle, gryp die lam voor hul neuse weg en maak dat hy daarmee wegkom. Hulle kon nie eers orent kom nie, en moes maar net sê: 'Is ons nie ongelukkig nie, dat ons vir 'n jakkals so swaar moes kry!'

HONGER

Honger is die beste kok van Latyn **Cum sale panis latrantem stomchum bene leniet** (Horatius, *Satirae* 2, 2, 17 sq).

HOOG

Hoog en droog bly sit beteken 'rustig, veilig, kalm sit'. Die uitdrukking is ontleen aan die seewese, naamlik aan 'n skip wat op 'n sandbank of ondiepte geloop het en wanneer dit dan laagwater is, lê die skip **hoog en droog**. Dit beteken dieselfde as die Engelse uitdrukking **high and dry**. Die uitdrukking **iemand droogsit** beteken om iemand 'n nederlaag te laat ly.

HORING

Die horing van oorvloed, 'n simbool van oorvloed wat dikwels as siermotief gebruik word in die vorm van 'n horingvormige mandjie waaruit 'n verskeidenheid van veral vrugte gerangskik is, is afkomstig uit die Griekse mitologie. Die jong Zeus het opgegroeï op Kreta waar hy gesoog is deur die bokooi Amaltheia. Sy was so 'n besondere wonderdier dat selfs die gode ontsag vir haar gehad het. Uit dankbaarheid vir haar troue beskerming het Zeus haar tussen die sterre geplaas: van haar vel waardeur geen pyl kon dring nie, het hy die gedugte skild laat maak. Zeus skenk een van haar horings aan die nimfe: hy gee aan die horing die vermoë om vanself te vul met watter kos en drank daar ookal versoek word.

HORTENSIA

Dit is die naam vir die krismisroos of -blom, 'n kweeksoort uit China en Japan; die blomme word onderskei in vrugbare kleintjies en onvrugbare groteres, en is gerangskik in groot, opvallende, samegestelde byskerms.

Ndl. en Eng. **hortensia** Franse naam **Hortense**, vrou van horlosiemaker Lepaute (1723-1788).

HOUT

Hy het dit **op eie houtjie** gedoen: 'op jou eie gesag, vir jou eie rekening'. Die **houtjie** was 'n kerfstok wat soos volg gebruik is: as iemand iets by die winkel op rekening gekoop het, het die winkelier 'n keep op die houtjie gemaak om aantekening te hou. 'n Ander moontlike uitleg is dat, aangesien **hout** in die 17de eeu 'skip' beteken het, dit op die seemanslewe slaan: as 'n kaptein die gesag op sy eie skip voer, het hy op sy **eie houtjie** gestaan en dus geheel en al op sy eie gesag opgetree.

Vergelyk Van Dale 1997, *Etymologisch woordenboek*: "De uitdrukking **op zijn eigen houtje** [voor eigen verantwoording] schijnt (17e-eeuws) te betekenen 'op eigen schip'. Op eigen houtje, d.w.z. als schipper-eigenaar, is men dus verantwoordelijk voor alle risico's."

HUMEUR

Die woord **humeur** beteken letterlik 'vloeistof, vog' van Latyn (**h**)umor. Reeds die Grieke het die karakter van 'n mens toegeskryf aan die vogmenging in sy liggaam (sien *gal*). Die persoon wat 'n goeie vogmenging gehad het, was vanselfsprekend in 'n goeie bui, ofte wel **in sy humeur**. Die

teendeel is natuurlik dié persoon wat **uit sy humeur** is, of iemand wat **sy humeur verloor** as hy kwaad word of hom vererg. Volgens Middeleeuse fisiologiese opvatting word die humeur van die mens bepaal deur een van die vier vloeistowwe van die liggaam, naamlik die bloed, fleim, gal en swart gal (“black bile”). Die vloeistof wat oorheersend is, bepaal die karakter en algemene gesondheid van die mens. Daarvolgens word mense verdeel in vier karaktergroepe: die *sanguiniese* (’n oormaat bloed lei tot optimisme), die *flegmatiese* (’n oormaat fleim lei tot gelykmatigheid), die *choleriese* (’n oormaat gal lei tot swaargehumeurdheid (swartgalligheid)) en die *melancholiese* (’n oormaat swart gal lei tot pessimisme).

HYDRA

Hydra was die naam van die reuse monstergtige waterslang wat in die moerasse by Lerna gewoon het. Die doodmaak van die Hydra was een van Herkules se twaalf take. Die waterslang het nege koppe gehad waarvan een onsterflik was. Sodra ’n kop afgekap word, kom daar twee nuwes in sy plek, maar as die wond onmiddellik toegeskroei word met ’n brandende stomp kom daar nie weer ’n kop uit nie.

’n Hydra/hidra: veelsoortige euwel, euwel wat uit baie bronne spruit en nie met ’n enkele poging uitgeroei kan word nie, maar deur bestryding dikwels groter word (figuurlik gesproke); ’n skrikgedrog.

Latyn **Hydra** van Grieks **Hudra** van **hudra** ‘watermonster’.

HYGENT

Hygent hert!

Hierdie uitroep is afkomstig uit ’n ou kerklied wat soos volg lui:

*Hygend hert der jacht ontkomen
skreeuwt niet sterker naar’t genot
van de frissche waterstromen ...*

I

ICARUS (IKAROS)

Icarus was die seun van Daedalus. Daedalus, die bouer van die Labirint op Kreta, het Adiadne gehelp toe sy Theseus daaruit wou laat ontsnap. Hiervoor sluit koning Minos vir Daedalus en Icarus op in die Libirint. Hulle het ontsnap deur na vryheid te vlieg met behulp van ’n paar kunstig vervaardigde wasvlerke wat Daedalus vir Icarus gemaak het. Teen sy vader se raad het Icarus egter te na aan die son gevlieg; die was waarmee die vlerke aan sy lyf vasgesit is, het gesmelt, waarna Icarus in die see geval het. Sedertdien staan dit bekend as die **Icariëse See**.

’n Icarus: die versinnebeelding van onbesonnenheid en ligsinnigheid.

Icariëse vleuels: iets is wat gevaarlik ontoereikend of ongeskik is om ’n grootste plan mee uit te voer of ’n onbetroubare middel om ’n mens uit ’n netelige toestand te red.

ILMENIET

Titaanystererts met donker rooibruin tot ysterswart kleur wat in die heksagonaalromboëdriese klas kristalliseer en effens magneties is.

Van Duits **Ilmenit**, ontdek by **Ilmen**, ’n gedeelte in die Oeralgebergte + **i(e)t**.

INDIGO

Plantaardige blou verf- of kleurstof; donkerblou. Frans **indigo** van Spaans **indico** van Latyn

indicum van Grieks **indikon** (**pharmakon**) van Indiese kleurstof van **Indikos** 'Indiese'. **Indië**: Latyn **India** van Grieks **Indos** 'van die Indusrivier' van Ou-Persies **hindu** van Sanskrit **Sindhuh** van **sindhuh** 'rivier'.

INDIUM

Element, simbool **In**, 'n skaars, silwerwit metaal in klein hoeveelhede in sommige sinkerertse gevind, sagter as lood, pletbaar en rekbaar, as elektrobedekking op metale en legerings gebruik; dit is in 1863 deur Reich en Richter langs spektografiese weg ontdek en genoem na twee karakteristieke **indogoblou-lyne**. Vergelyk *Indigo*.

J

JAAP

Jaap is afgelei van **Jacob** wat beteken 'bedrieër' van **Jacobus**. Laasgenoemde het heelwat variante wat voorkom in die Afrikaanse idiomeskate, onder meer **Jaap**, **Jakob** en **Koos**. Wanneer ons sê dat hierdie of daardie persoon 'n regte **jaap/japie** is, beteken dit dat hy 'n nie-fynbeskaafde, agteraf, dikwels dom persoon is. Soos aangetoon onder Gawie, praat ons ook van **plaasjapie** teenoor **dorpsjapie** teenoor **stadsjapie**.

'n **Jaapsnoet/japsnoet** is 'n voorbarige, jong bog wat hom graag met sy meerderes se saak bemoei, 'n snuiter wie se mening nie veel aandag verdien nie. Die woorde **japsnoeterig**: soos 'n japsnoet en **japsnoeterig**: snipperige gesig soos dié van 'n japsnoet, is afgelei van **japsnoet**.

JAKKALS

'n **Jakkals verander van hare, maar nie van streke nie** beteken 'n persoon wat van nature skelm is, verander nie van karakter nie, al verander hy van voorkoms'. Dit is afgelei uit 'n verhaal van Esopus waarin hy vertel van die tierboskat en Aphrodite (die Griekse godin van die liefde), maar omdat dié soort kat vir ons redelik onbekend is, word dit in Afrikaans aangepas by die skelm jakkals. In die klassieke verhaal word vertel van 'n tierboskat wat op 'n mooi jongman verlief was. Sy vra toe vir Aphrodite om haar in 'n vrou te verander. Omdat die godin haar jammer gekry het, het sy die tierboskat in 'n pragtige meisie verander. Toe die twee verliefdes eendag tuis ontspan, wou Aphrodite uitvind of die kat saam met haar liggaam ook haar geaardheid verander het. Sy laat toe 'n muis los in die vertrek waar die twee jongmense was. Toe die tierboskat die muis sien, vergeet sy heeltemal waar en wie sy is, en sit onmiddellik die diertjie agterna om hom te vang en op te (vr) eet. Toe die godin dit sien, het sy baie kwaad geword en die meisie net daar terugverander in 'n tierboskat.

Jakkals trou met Wolf se vrou: Jakkals het vir Wolf oom gesê, omdat hulle sogenaamd broerskinders van mekaar was. Daarby was Wolf en sy vrou Jakkals se peetouers. Jakkals doen egter iets wat indruis teen die sedelike gevoel van sy tyd- en bosgenote: hy vry na Wolf se vrou, sy peetma. 'n Ander snaakse natuurverskynsel, naamlik reën terwyl die son skyn, raak verenig in die volgende uitdrukking: As dit reën en die son skyn, trou Jakkals met Wolf se vrou: Vandag nog sê ons in Afrikaans op sangerige maniere: **Jakkals trou met Wolf se vrou, Jakkals trou met Wolf se vrou ....**

Tweegatjakkals: Skelm Jakkals weet dat al die diere in die bos altyd op loer was om hom by te kom. Hy was dus altyd bedag op gevaar. Oral in die bos het hy dus gesorg vir vluggate, maar elke vluggat het twee ingange gehad waarvan die een goed verborge was onder struik. Wanneer hy agtervolg is, het hy in die naaste gat ingevlug. Solank sy agtervolger voor die gat sit en wag, sluip Jakkals stilletjies by die ander uitgang uit.

Iemand wat altyd sorg dat daar vir hom 'n agterdeur oopstaan, staan dus bekend as 'n **tweegatjakkals** (sien *Janus*).

JAKKALSIES

As ons hoor van **die klein jakkalsies wat die wingerd verniel**, weet ons dit is die klein foutjies en swakhede wat dikwels die grootste skade of hartseer aanrig. Hierdie uitdrukking is ontleen aan Hooglied 2:15: “Vang vir ons jakkalse, die klein jakkalsies wat die wingerde verniel, ons wingerde wat al bot.” In die Bybellande het die wingerdstokke, anders as by ons, plat op die grond gerank: dit was dus nie moeilik vir die klein jakkalsies om die wingerd by te kom nie.

JAKKET

Dit is die naam van 'n bepaalde soort baadjie, ook bekend as **swaelstert** van Ndl. **jacquet/jacuet**, soos Hoogduits **jackett** en Eng. **jacket**. Frans **jaquette**, verkleinwoord van Frans **jaque**. Volgens oorlewering is dit genoem na **Jacques de Beauvais** (c. 1358).

JAKKIE

Dit is 'n kort of halflang, los, baadjieagtige vrouekledingstuk of oorbaadjie vir dag- en aanddrag; dit kan ook kort moue hê of mouloos wees, na gelang van die doel waarvoor dit gedra word. In Engels staan dit bekend as **coatee**, verkleinwoord van Eng. **jak** (Laatmiddelnederlands **jacke**) uit Ou-Frans **jacque** (Frans **jaque**) en hou verband met **jackett** (sien *jackett*).

JAKOB

Jakob, ook genoem Israel, was die Ou-Testamentiese patriarg en die seun van Isak en Rebekka. Daar is 'n aantal idiomatiese uitdrukkings met hierdie persoonsnaam as kern:

'n **Jakob Eensnaar** is iemand wat met een idee behep is en wat letterlik net op een snaar tokkel. Uit Jakob se lewensgeskiedenis kom die volgende idiome:

Jakob vry na Ragel om Lea te kry, word gesê van iemand wat in sy planne teleurgestel is (Genesis 29).

Die uitdrukking **die ware Jakob** beteken die regte persoon of the regte ding: dit ontstaan na aanleiding van Genesis 27 waar Isak sy seun Jakob seën onder die indruk dat dit Esau is.

'n **Jakobregop** verwys nie net na 'n soort plant nie, maar ook na 'n persoon met 'n baie regop houding: **Dit lyk of ou jakobregop 'n laaistok ingesluk het** (dit is eintlik 'n dubbelsegging, omdat 'n jakobregop en iemand wat 'n laaistok ingesluk het, dieselfde liggaamshouding het).

JAKOBEWER

Dit is die benaming vir sekere rooi of oranjekeurige seevisse (fam. *Scorpaenidae*) ook bekend as **jakobvertse(n)**; in die besonder verwys dit na 'n rooi tot oranjekeurige seevis (*Sebastichthys carpensis*) met 'n groot kop en groot oë wat geneig is om opvallend uit te peul as die vis gevang is.

Dit is genoem na die Ndl. admiraal uit die 17de eeu, **Jacob Evertsen**, wat 'n rooi, gevlekte puisiegesig en groot oë gehad het. Kolb vertel omstandig hoe en waarom die vis na dié seeman genoem is. Nagenoeg die hedendaagse Afr. vorm lees ons die eerste keer by Teenstra **jacopeber**.

JAN

Jan is een van die algemeenste Afrikaanse mansname en is afgelei van **Johannes**. Die kombinasie **Jan** + 'n tweede selfstandige naamwoord (of soms 'n byvoeglike naamwoord) wat eintlik Jan se 'van' of 'n eienskap van Jan verteenwoordig, kom baie voor, soos die volgende:

Jan Alleman: elkeen, die gewone deursneepersoon.

Jan Balie: iemand met 'n groot maag, 'n gesette persoon.

Jan Burger: die gewone landsburger.

Dom Jan (ook **domjan**): 'n persoon wat dom dinge doen; oënskynlik 'n nie-briljante persoon wat tog soms die slimmes oortref; hierteenoor staan **Slim Jan** (ook **slimjan**) – albei is bekende spreekwoordfigure wat in baie swaapstories, volksverhale en uitdrukkings voorkom.

Jan Dooi (ook **jandooi**): 'n baie stadige, lustelose persoon.

Jan Dromer: 'n dromerige persoon wat nie prakties, nugter is nie.

Jan Grap: 'n grapmaker, geestige persoon.

Jan Kalbas: 'n verspote persoon, 'n grootprater, grootdoener.

Jan Kieser: die stemgeregtigde burger.

Jan Klaas (ook **janklaas**): 'n grapmaker en hanswors, so genoem na die hooffiguur uit die poppekas, **Jan Klaassen**.

Jan Laventel: 'n opgetoide, spoggerig-aangetrekte kêrel; 'n **laventelhaan** verwys ook na so 'n persoon. (Die Afrikaanse woord **laventel** (Vergelyk die Engelse **lavender**) hou verband met die Latynse werkwoord **lavare** 'was'.)

Jan Pampoer: 'n niksbeduidende vent, 'n dom persoon, stommerik.

Jan Pierewiet: 'n mens wil sommer saamsing (en glad nie stilstaan nie!) as jy hoor van hierdie man met wie ons kennis maak in die baie bekende en gewilde volksliedjie.

Jan Salie (ook **Jansalie**): 'n papbroek, 'n persoon sonder fut of energie' (na aanleiding van die Nederlander E.J. Potgieter (1808-1875) se verhaal: *Jan, Jannetjie en hul jongste kind*).

Jan Taks: die Minister van Finansies, die belastinggaarder.

Die volgende **Jan**-benamings word met 'n aanvangskleinletter geskryf: **bojan:** bobaas, die vernaamste; **jangroentjie:** 'n groentjie, nuweling veral aan universiteit, kollege of skool, of 'n onervare nuweling in 'n beroep; **janhen:** vrouagtige man; **janklaas:** hanswors, grapmaker, hooffiguur in die poppekas; **janknaphand:** 'n handige persoon wat allerhande takies knap kan afhandel; **janmaat:** matroos.

Die volgende idiomatiese uitdrukkings het **Jan** as kerndeel:

Eerder bang Jan as dooie Jan: dit is beter om bang en versigtig te wees as om jou lewe in gevaar te stel. In ooreenstemming hiermee kry ons die uitdrukking **eerder lui Jan as dooie Jan:** eerder lui wees en lank lewe as om fluks te wees en weens ooreising dood te gaan.

Dom Jan het vir Slim Jan gevang beteken dat eersgenoemde vir laasgenoemde uitoorlê of oortref het.

Mal Jan onder die hoenders verwys na die enigste manspersoon in die geselskap van dames. Die idiomatiese uitdrukking **Jan, Piet (Paul) en Klaas** verwys na iedereen, almal, selfs die slegste of laagste. Wat betekenis betref, stem die uitdrukking **Jan Rap en sy maat** hiermee ooreen. Die oorsprong van **rap** in **Jan Rap** staan deels onder die invloed van die byvoeglike naamwoord **rap** wat in Mnd. beteken het 'dartel', en deels onder die invloed van die selfstandige naamwoord **rapalje** wat beteken het 'die gewone mense', maar ook minder gunstig, naamlik 'die gepeupel'. Die volgende spelling word ook aanvaar, naamlik **janrap:** 'n niksbeduidende persoon, iemand van lae afkoms.

As 'n mens vir die vakansie moet tuisbly as almal ander weggaan, ry jy met **Jan Tuisbly se karretjie**.

Jantjie en **Jannie** is variasies op **Jan**. **Jantjie** verwys óf na 'n jaloerse persoon óf na jaloesie. Die uitdrukkings **Jannie/Jantjie se baadjie aanhê** beteken 'om jaloers te wees'. Die bywoord of byvoeglike naamwoord **jannie/jantjie** beteken dieselfde. **Janloers**, die wisselvorm van **jaloers**, kom dikwels in die spreektaal voor. **Jan** in **Jan/Jannie/Jantjie se baadjie aanhê**, is heel

moontlik 'n gevolg van **jan-** in **janloers**; met die bygedagte aan die gewone persoonsnaam word 'n persoon uit jaloesie (as menslike eienskap) geskep.

'n **Jantjie-sonder-erg** is 'n onbekommerde persoon wat sy gang ongeërg gaan, terwyl 'n **jantjie-van-alles** iemand is wat allerhande werkies kan doen. Vergelyk ook **Janboel** (eienaam), **Janbruin** (eienaam), **Jandorie** (eienaam) en **Janklaassenspel** (eienaam + selfstandige naamwoord).

JANUARIE

Die eerste maand van die jaar is aan die Romeinse god **Janus** gewy (sien *Janus*). Dit is 'n vertaling van die Latynse **Januarius**: 'van Janus', oorspronklik **mensis Januaris**: 'die maand behorende aan Janus'. **Mensis** val later weg en **Januarius** geld nou as selfstandige naamwoord en nie meer as byvoeglike naamwoord nie. Die eerste maand van die jaar (**Januarie**), die eerste dag van die maand en die eerste uur van die dag is ook aan hom gewy; hy is ook eerste aangeroep tydens godsdienstige plegtighede. Sedert 153 v.C. het die Romeinse konsuls hul werksaamhede op 1 Januarie aanvaar – die datum was sedert daardie tyd die begin van die burgerlike jaar.

JANUS

Janus was die Romeinse god van die sonneloop en is uniek in dié opsig dat hy slegs in die Romeinse mitologie voorkom. Die oorsprong van sy naam is onbekend, maar dit word wel in verband gebring met die liggewende hemel. Hierdie verklaring strook daarmee dat Janus oorspronklik 'n songod was. Aangesien Janus die god van die sonneloop was, was hy die god van alle begin: hy speel 'n belangrike rol in die skepping van die wêreld. Volgens mite is Janus eers Chaos genoem voor die skepping. Na die skepping en ordening van die vormlose massa, neem Chaos die vorm aan van Janus: die twee aangesigte waarmee Janus voorgestel word, dui op die wanorde wat geheers het tydens sy oorspronklike staat teenoor die latere orde.

Die twee gesigte van Janus is 'n simbool van aardse konflik, en die uitdrukking **om 'n Janusgesig (te) hê**, beteken dus om huigelagtig, geveins te wees.

Janus was die beskermmer van alle deurgange; van openbare deurgange en privaatdeure. Met sy twee gesigte (*Janus bifrons* van *bi-* 'twee' + *frons* 'front, voorkop') kon hy sowel die binne- as die buitekant van 'n huis, asook die in- en uitgange van 'n openbare gebou waarneem. Janus was ook die god van afskeid en weersiens, en by uitbreiding die god van alle soorte kommunikasie. Hy was ook die god van hawens wat die kuns van navigasie ontdek het. Afbeeldings van Janus se kop met twee aangesigte kom op baie antieke Romeinse munstukke voor.

JAPIE

Dit verwys na 'n nie-fynbeskaafde, agteraf, dikwels dom persoon. Dit is afkomstig uit die eienaam **Jaap** van **Jakob/Jacob**, Vergelyk **plaas-** en **dorpsjapie**, asook **gawie** wat dieselfde rol vervul.

JAPONIKA

Dit is 'n soort Japanse plant met keurige blomme van Nieu-Latyn van Japannees **Japonia** 'Japan'. **Japan**: Maleis **Japang** van Sjinees **Jih-pen** '(land van die) opkomende son'.

JEREMIADE

Dit is 'n herhaalde, vervelende en dikwels oorbodige klag; klaaglied, jammerklag, murmurering; droewige relaas of tirade. Dit is so genoem na aanleiding van die Bybelboek *Die Klaagliedere van Jeremia* waarin die profeet weeklaag oor die lot van Jerusalem en die ellende van sy volk. Van Laat-Latyn **Jeremias** van Hebreeus **Yirmayah(u)** 'die Here is verhewe'.

JEROBEAM

Dit is 'n tweebottelmaat, dikwels met die fatsoen van 'n bottel, veral vroeër in die wynbedryf gebruik, teenoor **rehabeam**, 'n vierbottelmaat; verder verwys dit na 'n baie groot wynbottel, soms agt tot twaalf keer so groot soos die gewone. Dit is 'n skertsende benaming na aanleiding van koning **Jerobeam**, 'n dapper held' (1 Konings 11:28) wat Israel met sy sondes laat sondig het (vergelyk 1 Konings 14:16).

JOB

Hier word verwys na **Job**, 'n swaarbeproepte, godsvresende, deugsame man uit die Ou-Testamentiese Bybelboek met dieselfde naam. Dit beteken 'baie geduldige, verdraagsame man'. Vergelyk ook **Jobsgeduld** en **Jobstrooster**.

JOGGIE

Oorspronklik verwys dit na 'n seun of man wat 'n golfspeler se stokke dra, sy bal aanwys, die vlagstok op die setperk hanteer en soms ook raad gee in verband met die keuse van 'n stok en die setrigting; by uitbreiding verwys dit na 'handlanger'.

Ndl. **jochie** 'jong, jongen'; **jochie**, verkleinwoord van **jochie/jogje/jongske**. Moontlik is dit ook die verkleinwoord van die eienaam **Jochem/Joggem**.

JOKKIE

Dit is die naam van 'n beroepsryer by perdewedrenne. By uitbreiding is dit enigeen wat 'n perd by perderesies ry.

Ndl. (betreklik laat) soos Fr. **jockey** van Eng. **jockey**, oorspronklik **lad**, 'seun' verkleinwoord van die Skotse **Jock**, troetelnaamvorm van **Jack**.

JOOD

Israëliet. Afr. uit Ndl. **Jood** (**jode**, **jeude** in die persoonsname *Jan de Jude*, *Willem die Jode*, 1270) uit Latyn **Iudaeus** 'joods', 'jood' uit Grieks **Ioudaios** 'jood' uit Hebreeus *j?ehudhi* afgelei van *j?hudha* 'Juda'.

Wandelende Jood: Volgens oorlewering was hy 'n skoenmaker in Jerusalem wat Christus voor sy huis weggejaag het toe dié daar wou rus op pad na Golgota. Volgens die legende is hy daarna deur Jesus veroordeel om rusteloos oor die aarde rond te swerf tot Sy wederkoms.

JOOS

Hoewel daar nie sekerheid is waar **Joos/Josie** in die betekenis 'duiwel' vandaan kom nie, word hierdie voornaam dikwels gebruik as eienaam om juis te verwys na die duiwel of 'n baie kwaai, opvlieënde persoon, 'n derduiwel. Die volgende uitdrukkings kom onder meer voor:

Gaan/loop na die josie toe: loop na die duiwel toe.

Iemand die joos/josie in maak: iemand baie kwaad maak, die duiwel in maak.

JOSEF

Josef was die aartsvader Jakob se veelbeminde seun by sy geliefde Ragel. Jakob het vir Josef 'n kleurvolle (veelkleurige) kleed met lang moue gemaak (Genesis 37:5) wat getoon het dat hy sy vader se witbroodjie was, en wat sy broers se jaloesie gaande gemaak het.

Josef is ook die naam van 'n silwerkleurige, haaiagtige kraakbeenvis; die naam **josef** sinspeel vermoedelik op die veelkleurigheid van die traDit isionele Josefsrok/-kleed en op die vis se oppervlak met weerkaatsende lig.

JOSEFSKLEED

Dit is die volksnaam vir enigeen van die plante (geslag *Coleus*, fam. *Labiatae*) wat veral gekweek word om hul bont blare; dit is ook die naam van die blomstruik *Brunfelsia calycina*, oorspronklik uit Brasilië afkomstig. 'n Opvallende eienskap is dat elke klompie blomme net ongeveer drie dae hou en in dié tyd van kleur verander, sodat hulle die eerste dag violetkleurig, die tweede dag ligpers en die derde dag amper wit is.

JOULE

Dit is die eenheid van arbeid in die meter-kilogram-sekondestelsel, naamlik die arbeid verrig deur die krag van een newton wat oor 'n afstand van een meter in die rigting van die krag uitgeoefen word; watt-sekonde.

Dit is genoem na die Engelse fisikus **James Prescott Joule** (1818-1889) wat onder andere navorsing gedoen het in verband met elektrisiteit en termodinamika; hy was die eerste persoon om die meganiese ekwivalent van hitte te bepaal.

JUKSKEI

Elke juk het vier skeie, so gemaak dat twee skeie se strop-kerwe na binnekant toe wys en twee na buitekant toe. As 'n skei breek, moet 'n mens 'n verkeerde een agterstevoor gebruik. Om dit te voorkom, het boere dikwels 'n klein jukskeittjie gemaak met kerwe aan weerskante en 'n groot of dubbele kop sodat hy in enige stropgat gebruik kan word. Dié hou die wabaas in sy wakies. Dit is 'n handige stukkie ding wat jy orals kan benut.

As 'n man só handig en talentvol is dat jy orals op hom kan staatmaak, word van hom gesê: **hy is 'n klein (juk)skeittjie met 'n groot kop.**

JULIE

Die naam kom van Latyn **Julius mensis**: 'die maand Julie'. Oorspronklik is dié maand in Rome **Quintillis** genoem, met ander woorde 'die vyfde maand' ná die aanvang van die destydse jaar in Maart. Ter ere van **Julius Ceasar** wat die kalenderhervorming deurgevoer het, is dit in 44 v.C. na hom vernoem. Hy was van adellike afkoms en was een van die bekendste militêre aanvoerders in die wêreldgeskiedenis. Na al sy oorwinnings en terugkeer na Rome in 44 v.C. oefen hy diktatoriale magte uit wat deur die Senaat aan hom toegesê is, hoewel hy weier om die titel 'koning' te aanvaar en verkies het om 'konsul', 'diktator' en 'generaal' te bly. In dieselfde jaar stel hy belangrike kalenderhervormings in wat lei tot die ontstaan van die Juliaanse kalender. Julius Caesar word op 15 Maart 44 v.C. in die Romeinse Senaatsaal vermoor. In sy testament word sy mag en geld bemaak aan sy kleinneef Octavius wat later Keiser Augustus word (sien *Augustus*).

JUNIE

Hierdie maandnaam kom van Latyn **Junius mensis**: 'die maand behorende aan **Juno**', 'n baie belangrike Romeinse godin. Sy was die vrou van Jupiter, die opperste godheid van die Romeine. Jupiter en Juno was albei gode van die lig, en daarby maangode. As godin van die lig was Juno die godin van kindergeboorte, want die pasgebore baba aanskou die eerste lewenslig. Sy het 'n baie belangrike rol gespeel in huwelikseremonies en in seremonies ná die huwelik. Sy was die beskermster van die vrou en van geboorte, en godin van vrugbaarheid.